

עלייתו ונפילתו של הקונסול הבריטי ג'יימס פין

מרדכי אליאב

וכאן מסתיימת הקריירה הסורית שלי, בת 17 שנה. פעלתי וסבלתי רבות במשך הזמן. יסלח האל על כל המשגים שעשיתי: אינני יודע על כל פשע. יודע אני כי שמרתי היטב, בראש וביד חזקים, על כבוד ארצי. שלום לתוכניתי לעבודת-אדמה למען היהודי, אשר טיפחתי בחיבה וסוכלו על-ידי הבישופות והמיסיון היהודי. שלום לירידי הוותיקים הטמונים בבית-העלמין שעל הר-ציון. שלום לשתי בנותי, האחת הקבורה כאן והשנייה למרגלות הכרמל. שלום לתקותי להיקבר בעצמי בירושלים.

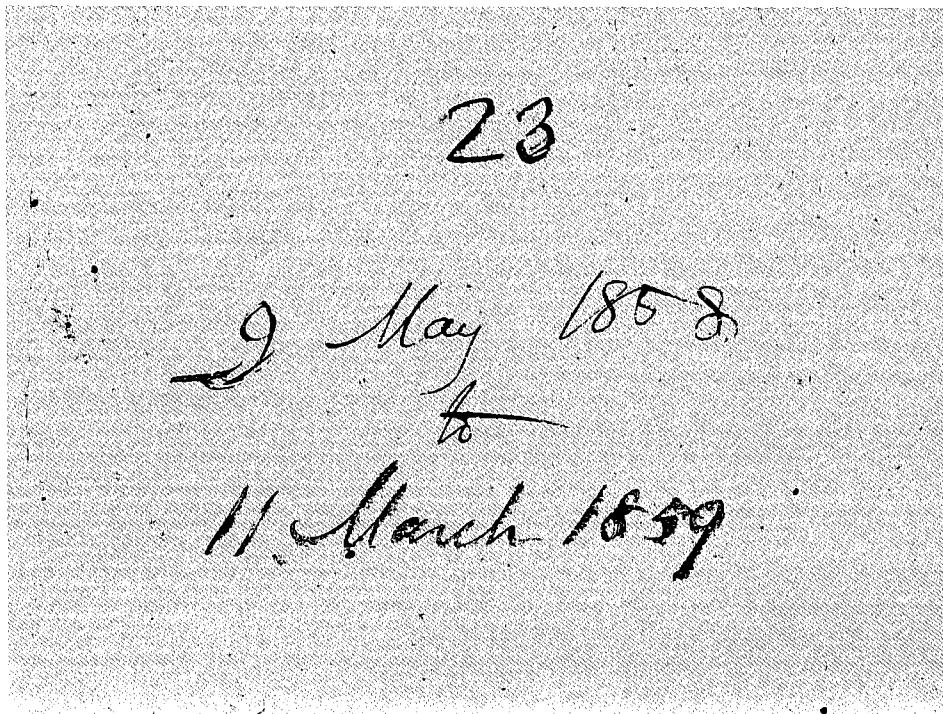
(ג' פין, יומן אישי, 17 ביולי 1863, ביום צאתו את הארץ).

עשרות קונסולים של המעצמות השונות שירתו בירושלים בשלהי השלטון העות'מאני, למן ייסודה של הקונסוליה הבריטית בשנת 1838. אולם לאיש לא יצאו יותר מוניטין מאשר לג'יימס פין, ששירת כקונסול הבריטי השני במשך 17 שנה (1846-1863). תקופת כהונתו לא היתה הארוכה ביותר, שכן יורשו בתפקיד, נואל מור (Moore), שירת בירושלים 27 שנים, והקונסול הרביעי, ג'ון דיקסון, שירת רק שנה אחת פחות מפין.¹ בניגוד לקונסולים רבים אחרים, לא היה פין דיפלומט מקצועי מנוסה, וכהונתו בירושלים היתה היחידה בחייו. יתרה מזו, פין היה איש ריב ומדון, יהיר ומתנשא ובעל הערכה עצמית מופרזת, ובמשך שנות כהונתו ניהל מאבקים חריפים עם קרוב ועם רחוק. מתחים וסכסוכים עד כדי משבר אפיינו את מערכת יחסיו עם מושלי ירושלים התורכים ועם כמה מעמיתיו הקונסולים, כשם שהעכירו את יחסיו עם הבישוף, ראש העדה הפרוטסטנטית, ועם אנשי המיסיון, שליחי החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים, וזאת למרות אמונתו הדתית העמוקה ואהדתו לציבור המומרים. מבין כל עשרות הקונסולים שניהנו בירושלים, היה פין היחיד שהודח ממישרתו, ונאלץ לעזוב את הארץ בבושת פנים.² ואף-על-פי-כן ניכר רישומו של פין על תולדות הארץ והיישוב היהודי, וכמעט לא היה קונסול אחר בירושלים, שזכה לפרסום כה נרחב בימי חייו ואשר כה רבות נכתב עליו ועל פעולותיו, בעיקר למען היישוב היהודי. הקונסול

1 ראה: מ' אליאב, 'רשימת הקונסולים בירושלים בשלהי השלטון העות'מאני', קתדרה, 28 (תמוז תשמ"ג), עמ' 161-176. הקונסול הפרוסי רוזן והקונסול האוסטרי קאבוג'ה (Caboga) שירתו כל אחד 15 שנה בירושלים. אמנם גם הקונסול האמריקאי ויקטור בובושה (Beauboucher) הועבר מכהונתו בשל פרשה מסוימת, אך העברתו בוצעה רק כעבור שנה, ראה: מ' אליאב, 'פרשת שרה שטיינברג', סיני, סד (תשכ"ט), עמ' עח-צא.

הבריטי האחרון שכהן בירושלים לפני מלחמת-העולם הראשונה קבע למעלה מארבעים שנה לאחר שסולק פין ממישרתו כי היה 'אולי האישיות המרשימה ביותר שהחזיק במישרה זו'.³ מרבית ידיעותינו על פועלו של פין נשענת על כמה מקורות, שכל אחד מהם לוקה בחסר. ספר התעודות של הקונסוליה הבריטית בירושלים, שפרסם אלברט חיימסון,⁴ הוא מפעל חלוצי ויסודי. ברם, חיימסון, שעיין באופן שיטתי בכל מסמכי משרד החוץ הנוגעים לקונסוליה בירושלים, העדיף להתעלם כמעט מכל סכסוכיו של פין, ואף מכתבי הנזיפה וההתרעה של משרד החוץ אל פין, כמעט אינם נזכרים בספרו. התוצאה היא תמונה אידיאלית, להוציא את מאבקי פין במסד היהודי, וקשה לדעת, על-פי המסמכים שנתפרסמו, מה בעצם גרם להדחת הקונסול. אף ספר הזכרונות של פין עצמו,⁵ — העוסק למעשה בתיאור האירועים במשך 4 שנים בלבד (1853-1856), תקופת מלחמת קרים, והופיע לאחר מותו בעריכת אישתו — פוסח על העימותים הקשים של פין עם אחרים, וטורח להבליט את פעולותיו החיוביות למען אוכלוסיית ארץ-ישראל, בהיותו ביסודו מעין כתב סניגוריה של המחבר. ספר הזכרונות של הגב' פין⁶ נוקט אותה שיטה. אמנם הזכרונות נשענים על יומנו האישי של בעלה, וקטעים רבים אף מועתקים ממנו, אך גם היא התעלמה מכל הפרשיות הבלתי-נעימות וכן מהדחת בעלה ומנסיבותיה. המקור הרביעי הוא היומן הקונסולרי,

- 3 'Perhaps the most remarkable personality who ever held the post'. W. Hough, 'The History of the British Consulate in Jerusalem', *Journal of the Middle East Society*, I (October-November 1946), p. 6
- 4 A.H. Hyamson, *The British Consulate in Relation to the Jews in Palestine*, 2 vols., London 1939-1941 [להלן: חיימסון].
- 5 J. Finn, *Stirring Times*, 2 vols., London 1878. התרגום העברי (של א' אמיר) ראה: ג' פין, עתות בסופה, ירושלים תש"ם. המובאות שלהלן לפי המקור האנגלי.
- 6 E.A. Finn, *Reminiscences*, London 1929. הספר נתחבר כבר בשנת 1913, אך הוצאתו לאור התעכבה.

שער מיומניו של הקונסול פין

ג'יונס פיין
(1872-1906)

השמור בגנון המדינה, ואשר נתפרסם בידי ארנולד בלומברג? אף ספר זה דן בתקופה קצרה בלבד — 9 שנים — וגם בו יש רק רמיזות לפרשיות המריכות הקשות. בהערותיו משתדל בלומברג להרחיב את היריעה, אולם במקרים רבים הן אינן מדויקות ומהימנות.

מעטים השתמשו בתעודות נוספות הגנוזות בארכיון הממלכתי הבריטי (Public Record Office) ואשר לא נתפרסמו על-ידי חיימסון. אולם עתה, לאחר בדיקה שיטתית של תעודות הקונסוליה מארכיון זה שטרם נתפרסמו, ולאחר עיון מדוקדק ומקיף ביומנו האישי של פיין, שנרכש לאחרונה על-ידי יד בן-צבי, ובו תיעד פיין בצורה חושפנית את קורות חייו האישיים ואת מניעיו והגיגיו, ניתן להעריך מחדש את מסכת פועלו על הישגיה וכשלונותיה, את דעותיו ומניעיו במערכת היחסים עם הגורמים השונים ואת נסיבות נפילתו.

עלייתו היתה מטאורית, ונפילתו היתה פתאומית ודרמטית. בשנות כהונתו האחרונות ליוותה

אותו תחושת קיפוח, תחושה שנעשה לו אי-צדק על-אף שאין עוול בכפו. פין היה משוכנע שבכל מאבקיו הצדק עימו, ולא היה מסוגל להכיר בשגגותיו, לכן היתה ההעברה מן התפקיד, שנכתה עליו, בבחינת מהלומה מכאיבה. דימויו העצמי נפגע עד היסוד, ובריאותו, שהיתה לקויה מכבר, הלכה ונידרדרה. כפושט רגל וכבעל חוב עצום נאלץ לשוב לאנגליה במרירות ובמפח-נפש. הוא לא שב יותר לאיתנו. מחלתו גברה עליו והכריעתו כתשע שנים לאחר הדחתו, שמעולם לא סלח עליה.

כוונת הדברים שלהלן להעלות קווים לתיאור דמותו ופועלו, להתחקות בעיקר אחר מניעיו ולברר את מכלול הגורמים שהביאו להדחתו הסופית.

פין הצעיר – ממחנך פרטי ועד למינוי לקונסול

גיימס פין נולד בלונדון ב-13 ביולי 1806 במשפחה ענייה ומרובת ילדים ממעמד חברתי נחות. אביו היה חייל פשוט,⁸ אירי קתולי שהפך ברבות הימים לפרוטסטנט אדוק. בבית הוריו ספג הנער אמונה דתית עמוקה, שהשפיעה לאחר מכן על דרך חייו, וכיוונה את צעדיו. הנער, שלמד בבית-ספר כנסייתי שנועד לדלת העם, הצטיין בלימודיו, ולמזלו משך את תשומת-ליבו של הלורד ג'ורג' קלרנדון – לימים שר החוץ של בריטניה – פטרון המוסד, והלה נטל על עצמו לממן את לימודיו.⁹ קלרנדון, שהיה איש דתי מובהק, השפיע מאוד על בן חסותו בחיזוק אמונתו ורגשותיו הדתיים ובעיצוב השקפותיו. בין הנער העני לבין מיטיבו הלורד נוצרה מערכת קשרים, שהתמידה במשך שנים, וסללה לפין את הדרך. כאשר היה בן 17, קיבל, בעזרת הלורד, את משרתו הראשונה כמורה פרטי בבית אחד האצילים. בזאת נסתיימו לימודיו הרשמיים של הצעיר, ומכאן ואילך רכש את כל השכלתו בדרך אוטודידקטית, ואכן הגיע להישגים מרשימים, בייחוד בלימוד שפות רבות, שבהן קנה לעצמו ברבות הימים שליטה בלתי-רגילה.

במרוצת הזמן החליף פין פעמים אחדות את מקום עבודתו כמחנך לבני אצילים, עד שנתקבל בשנת 1832 כמחנך פרטי בבית הלורד ג'ורג' אברדין – אף הוא לימים שר חוץ בריטי¹⁰ – והוטל עליו חינוכו של הבן הצעיר ביותר, ארתור, שהיה אז בן חמש. להעסקתו בבית אברדין, שנמשכה שנים רבות, היו השלכות חשובות על עתידו. כבר בשנים אלה החל להתעניין ביהודים, כדתם ובמנהגיהם, ואף החל ללמוד עברית. קשה לרדת מה היה המניע להתעניינות זו, שהלכה וגברה

8 בטעות צוין בכמה מקומות שהיה בנו של לורד. לראשונה מופיעה טענה זו בספרו של ש"ל ציטרון, מאחורי הפרגוד: מומרים, בוגדים, מתכחשים, וילנה תרפ"ד, עמ' 217-218. לדברי המומר אברהם קונסטאנטינובסקי סיפרה לו גב' פין, שנישאה, כביכול, לבנו של אחד הלורדים, וכי הוא 'נשא מישרות שונות בממלכת אנגליה'. משם העתיק, כנראה, פ' גרייבסקי טענה זו בקונטרסו, מלחמת היהודים במיסיון, ירושלים תרצ"ה. ומשם עברה הטעות לספרו של א' פירסט, ירושלים החדשה, ירושלים תש"ו, עמ' 2, וכן גם לספרים אחרים, ואף לספרו של י' בן-אריה, עיר בראי התקופה, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 68. פרטים מדויקים על קורות-חייו של פין מצויים במאמר הנשען בעיקר על יומניו: B.Z. Lask Abrahams, 'James Finn, Consul at Jerusalem 1846-1863', *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, XXVII (1982), pp. 40-50

9 George William Villiers, Earl of Clarendon (1870-1800), מדינאי ודיפלומט, שר החוץ הבריטי בשנים 1858-1853, 1866-1865 ו-1870.

10 George Hamilton Gordon, Earl of Aberdeen (1860-1784), כיהן כשר החוץ בשנים 1841-1846 וכראש הממשלה בשנים 1852-1855. אברדין היה אפוא שר החוץ בעת מינויו של פין לקונסול, ושימש ראש ממשלה בתקופת שירותו של פין בירושלים.

אלכסנדר מק־קאול
(1863-1799)

ברבות העתים. בשנת 1832 ביקר פיין לראשונה בבית־הכנסת בלונדון, והעיר ביומנו על מנהג כיסוי הראש ועל עזרת הנשים. כמ־כך רשם אז ביומנו את המלים 'שמע' ו'אמן' באותיות עבריות, וציין שהוא נוהג לקרוא בקביעות בתנ"ך ובברית החדשה.¹¹

בשנת 1838 נשא פיין לאישה את לואיזה סטונהם (Stonham), אף כי פרנסתו עדיין היתה דחוקה. היו אלה נישואין אומללים. פיין נאלץ לעזוב את אישתו בלונדון למשך חודשים רבים, כשהוא ממשיך לעבוד כמחנך בבית אברדין, ונלווה למשפחה במסעותיה או בשיבתה מחוץ ללונדון. כעבור שנה נולדה לו בת, שנפטרה כעבור זמן קצר. אישתו חלתה מאוד, ונפטרה באפריל 1841. פיין הפך לאלמן כעבור 3 שנות נישואין; לבו נשבר, והוא מצא ניחומים רק באמונתו הדתית העמוקה.

באותה שנה פרסם את ספרו הראשון על נושא יהודי, ובו עסק ביהודים הספרדים, שאת אורח חייהם למד להכיר בביקוריו בבתי־כנסת וכבתים פרטיים־בימי חג.¹² באותה עת גם יצר פיין קשר בין אמונתו הפרוטסטנטית לבין היהודים, בהצטרפו לחברה הלונדונית המיסיונרית, לאחר שנפגש עם אחד מראשי המיסיון בלונדון, אלכסנדר מק־קאול.¹³ פיין נרתם לפעילות המיסיונרית שהחלה אז להתרחב ואף נבחר ביולי 1841 לוועד החברה. בפעילות זאת נתקרב גם אל הלורד אנתוני אשלי,

11 יומנו האישי של פיין, מחברת 3, רישום מ־11 במאי 1832.

12 J. Finn, *The Sephardim: History of the Jews in Spain and Portugal*, London 1841. הספר הוא למעשה לקט מתוך מסמכים וספרים, שעייין בהם במוזאון הבריטי. כנראה סיים את כתיבתו כבר בשנת 1837, אך לא מצא מו"ל עד שנת 1841. אף ספר זה מעיד על ידיעתו בלשון העברית, שכן נזקק גם למקורות עבריים.

13 Alexander Mc-Caul (1863-1749) הקדיש את כל חייו לפעילות מיסיונרית, ומילא בה תפקיד מרכזי. הוא פעל 10 שנים בהצלחה כוורשה ובערים אחרות בפולין, ורכש שם ידיעות נרחבות בלשון העברית ובספרות חז"ל וכן באידיש. השתתף בתרגום הברית החדשה לעברית ולאידיש, ופרסם בשנת 1837 את ספרו 'נתיבות עולם', כתב

שמשנת 1835 מילא תפקיד מרכזי בחברה וטיפח את פעולותיה.¹⁴
 בשנת 1843 פרסם את ספרו השני, 'היהודים בסין'.¹⁵ גם ספר זה, כמו ספרו הראשון, היה מבוסס על עבודת מחקר במוזאון הבריטי, ויש בכך עדות להמשך התעניינותו ביהודים ובקורותיהם. בחירת נושא הספר היתה קשורה, כנראה, בתוכניות של מיסיון ליהודים בסין.
 בשנות כדירותו לאחר מות אישתו הרבה פין לבקר בבת-יכנסת ולהתחקות אחר מנהגי היהודים. הוא ביקש באותה עת לשקם את עצמו, וחיפש מועמדת מתאימה לנישואין. תחילה הציע נישואין למרי אליזה רוג'רס, אך היא חלתה במחלה קשה, וביטלה את האירוסין.¹⁶ גם הצעת נישואין אחרת שלו נענתה בסירוב. שני נסיונות נפל אלה הגבירו את דכאונו ואכזבתו. בתקופה זו ביקר תכופות בביתו של מק-קאול, ושם הכיר את בתו אליזבת, אישתו לעתיד של פין.
 משנודע, באפריל 1845, שהקונסול הראשון בירושלים ויליאם יאנג (Young) ביקש לפרוש, סבר לורד אשלי, שפין הוא מועמד מתאים למישרה זו, חרף חוסר-נסיונו המוחלט בשירות חוץ. אפשר שרצה במינוי אדם המעורה בפעילות המיסיון, מבלי לתת דעתו על כך שדווקא בפעילות זו יש טעם לפגם לגבי המינוי. אשלי לא פנה ישירות אל פין, אלא הציע זאת לשגריר הפרוסי כריסטיאן קארל פון בונזן, האדריכל של ההגמוניה האנגלית-הפרוסית שהוקמה זה מקרוב בירושלים, ואכן בונזן הציע לפין להגיש את מועמדותו. אולם פין התלבט מאוד, בהבינו כי קשריו עם החברה המיסיונרית עלולים להיות לו לרועץ.¹⁷ לבסוף כתב בקשה רשמית לקבלת המינוי, וביקש את חניכו להעבירה לאביו, הלורד אברדין, שר החוץ. למחרת פנה לחברה הלונדונית וביקש לבטל את חברותו בה. הלורד אברדין השיב שאיננו יכול להבטיח לו את המינוי, משום שהוגשו בקשות רבות, ביניהן אחת מטעם משה מונטיפיורי.¹⁸ כעבור זמן מה נתברר שכל המועמדים נדחו, אך גם במשרד החוץ לא התלהבו ממועמדותו של פין.

שיטנה חריף נגד היהדות ומצוותיה. ספר זה שימש בהצלחה את הפעילות המיסיונרית במזרח-אירופה. בשנת תרכ"ד (1864) פרסם הסופר העברי ריב"ל ספר תשובה מוחץ, שכותרתו 'זרובבל', ובו הוכיח את בורותו של מק-קאול ואת הסילוף הזדוני של המקורות בספרו. מרכז פעילותו של מק-קאול היה ב-'Palestine Place' במזרח לונדון, שבו עמד בראש קולג' להכשרת מיסיונרים-מומרים (מספרם הגיע במרוצת המאה ה"ט ל-255). ראה רשימה שמית בספר: (W.T. Gidney, *At Home and Abroad*, London 1900). מק-קאול מילא תפקיד מפתח בהקמת הבישופות הפרוטסטנטית בירושלים, אך סירב להצעה להיות הבישוף הראשון, בטענה שמוטב להטיל את התפקיד על מומר. ראה עליו: W.T. Gidney, *The History of the London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews*, London 1908 (לפי המפתח).

14 Anthony Ashley Cooper (1801-1885) משנת 1851 Earl of Shaftesbury, מדינאי בולט, שפעל רבות בתחום החוקה והעבודה הפרלמנטרית. נטל חלק פעיל בעבודה המיסיונרית, ושימש במשך 37 שנים נשיא החברה המיסיונרית הלונדונית (1848-1885). כן עמד בראש חברות פילנתרופיות שונות. היה תומך נלהב בשיבת ציון ובתחיית העם היהודי על אדמתו, במקביל לפעילותו למען המיסיון. חמותו היתה אישתו השנייה של הלורד פלמרסטון, וקשרי משפחה אלה תרמו לא-מעט להשפעתו על פלמרסטון. ראה עליו: E. Hodder, *The Life and Work of the Seventh Earl of Shaftesbury*, London 1887

15 J. Finn, *The Jews in China*, London 1843

16 Mary Eliza Rogers, אחותו של א"ת רוג'רס, לימים עוזרו של פין בירושלים ואחר כך סגן הקונסול בחיפה וקונסול בדמשק. מרי לא נישאה מעולם, ואף אחיה נשאר רווק. היא נשארה כדירות עם פין, שהתה בארץ בסוף שנות החמישים של המאה ה"ט, ופרסמה ספר חשוב: Domestic Life in Palestine, London 1862

17 [בתשובה [לבונזן]] אמרתי לו, שחשבת רבות על הנושא אך סברתי שאני עצמי האדם האחרון בעולם שזה [המינוי] יינתן לו, משום שלורד אברדין יצטרך להתחשב בקשרי עם החברה היהודית [המיסיונרית] היוצרים משפט קדום נגדי בחברה מסוימת בירושלים, יזמנו האישי של פין, מחברת 5, רישום מה-3 במאי 1845.

18 רישום ביומן האישי של פין, מחברת 5, 9 במאי 1845.

לאחר שיחה עם מק-קאול החליט עתה פין להציע בכתב נישואין לבתו, בהסתמך על הסיכוי הרב להתמנותו לקונסול. הוא מסר את המכתב למק-קאול, אך הלה לא העבירו ליעדו, משום שהתנגד לנישואי בתו לפין, כל עוד המינוי אינו מובטח.¹⁹ משנשתהתה תשובת שר החוץ, החליט פין המאוכזב להודיע לו על ביטול בקשתו, ואברדין השיב לו שהוא משוכנע שלמישרות קונסולים בארצות המזרח דרושים אנשים בעלי נסיון במזרח.²⁰

אך שר החוץ התקשה, כנראה, למצוא מועמד מתאים, ולכן חזר בו ב-12 בנובמבר 1845, והציע מיוזמתו לפין את המישרה בירושלים. הלה נענה מיד, והמינוי נתפרסם בעיתון הרשמי ב-26 בנובמבר 1845. מק-קאול הזדרז להגיב, בציינו ש'זו המישרה השנייה בחשיבותה, שהוטלה עליו [על פין] בידי ההשגחה' (המישרה הראשונה היתה מישרת ההגמון בירושלים), ורמז לפין לחדש את הצעת הנישואין, שכמובן נתקבלה הפעם. ב-10 בדצמבר 1845 הודיע שר החוץ לפין כי משכורתו נקבעה ל-550 ליש"ט לשנה, וכן אושר לו סכום חד-פעמי של 185 ליש"ט לצידוד ולביגוד, וכי עליו לצאת מיד לדרך. המכתב לא הזכיר את ההקצבה לניהול הקונסוליה, אך בעל-פה הובטחו לו 150 ליש"ט לשנה למטרה זו.²¹

אולם פין לא יצא מייד לדרך. ב-2 בינואר 1846 נשא לאישה את אליזבת אן מק-קאול, שהיתה צעירה ממנו כמעט ב-19 שנה. רעייתו הנמרצת וברוכת הכשרונות, שירשה מאביה את תחושת השליחות המיסיונרית, עתידה היתה להיות לו לעזר נאמן בכל פעולותיו. בכל שנות כהונתו בארץ סייעה לו בעצותיה ובחיות העתה בעניינים שונים, יזמה פעולות רבות בכוח עצמה, ותמכה בו בעקביות בעתות משבר כבימי שמחה.²² רק ב-5 בפברואר 1846 יצאו בני הזוג לדרך, וכעבור חודשיים, ב-7 באפריל 1846 הגיעו ליפו, ולמחרת לירושלים. ב-18 באפריל 1846, לאחר 10 ימים, שעיקרם היו ימי חג הפסחא, קיבל פין את תפקיד הקונסול מידי של מלא מקום הקונסול הנרי ניובולט (Newbolt)²³ ובכך נפתחה תקופת כהונתו בארץ-ישראל.

קווי אופי ומידות

מן הראוי להקדים לתיאור פעולותיו של פין דברים מעטים על תכונותיו ועל מידותיו. אין ספק כי המעבר החד מהיותו מחנך פרטי מפשרטי העם, שהרוויח את לחמו כנחות דרגה בבתי אצילים, לתפקיד קונסול כל-יכול, נציגה של אימפריה אדירה, כאשר כל נסיונו הציבורי הקודם הצטמצם בפעילות בחברה מיסיונרית, השפיע מאוד על דרך התנהגותו של פין ועל הליכותיו. בכל תקופת

19 שם, רישום מה-10 ביוני 1845, וכן בספר המכתבים (C3) שבעוכונו, בחוספת הערה: 'מק-קאול עיכב את מסירתו לבתו, כל עוד שעתידי לא הוכרע'. על כך הגיב פין ביומנו, שם, ב-14 ביוני 1845: 'עוד אכזבה בנישואין'.

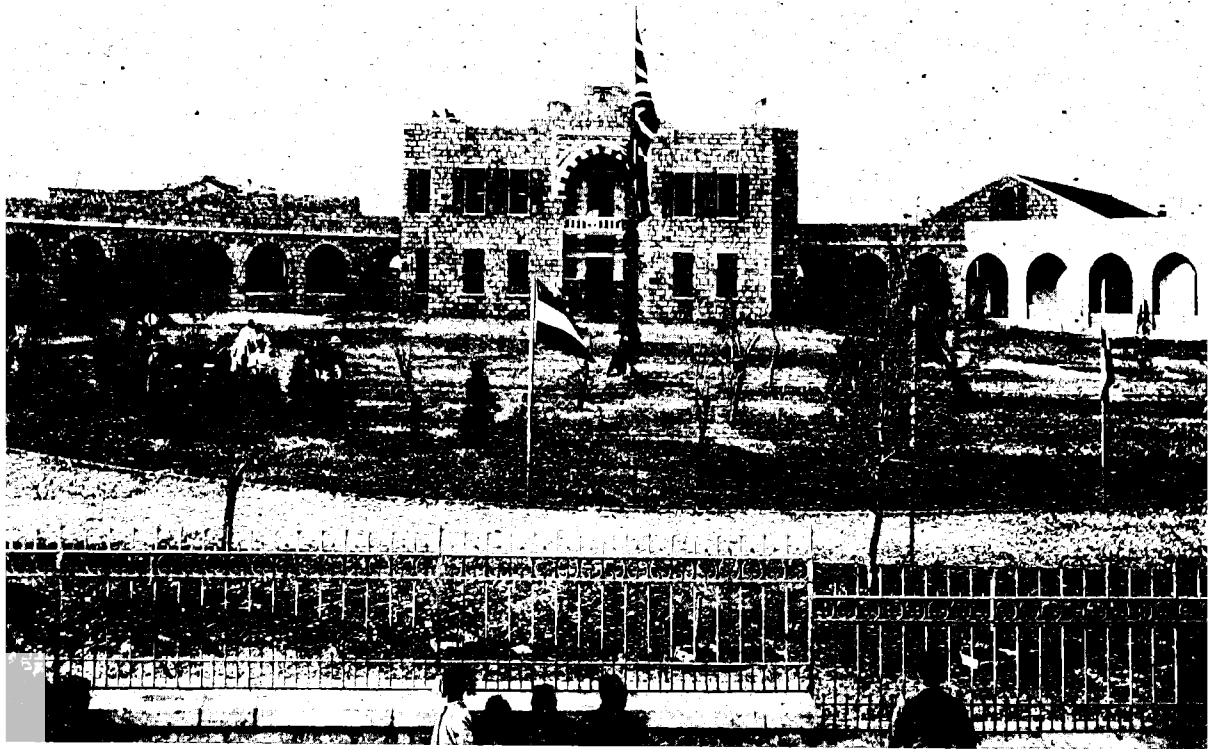
20 שם, רישומים מה-5 וה-8 באוגוסט 1845.

21 ראה מכתבו של אברדין, PRO, FO 78/626, וכן הרישום ביומנו של פין, מחברת 6, 13 בדצמבר 1845. יצוין כי הקונסול הקודם, יאנג, קיבל רק 300 ליש"ט לשנה, אך הורשה לעסוק גם בפעילות מסחרית פרטית, מה שנאסר על פין. ההקצבה למשרד היתה בימי יאנג 120 ליש"ט בלבד.

22 Elizabeth Ann Finn (1825-1921) פרסמה כמה ספרים הקשורים בחוויותיה וברשמיה בארץ הקודש. ספרה החשוב ביותר הוא ספר זכרונותיה (לעיל, הערה 6), המוקדש בעיקר לתקופת הכהונה בירושלים, וניכרת בו מגמה אפולוגטית. לאחר מות בעלה היא אף הוציאה את ספרו (1878) *Stirring Times*.

23 כרי למלא את החלל שנוצר עד בואו של הקונסול החדש, והוא ניהל את ענייני הקונסוליה למשך 6 חודשים.

בית-החולים האנגליקני
החדש (בימינו ברחוב
הנביאים)

כהונתו לא הצליח להשתחרר מרגשי נחיתות כלפי אנשים בעלי השכלה אקדמית, כגון הקונסול הפרוסי ד"ר גיאורג רוזן והקונסול הצרפתי פייר-אמיל פוטה, או בני אצולה, כגון הקונסול האוסטרי הרוזן יוזף פיצמנו (Pizzamano). על רגש זה ניסה לחפות בהפגנת בטחון עצמי מופרז, שהתבטאה בהתנהגות יהירה, עיקשת, קשוחה ורשמית, ובהקפדה מפליגה על כבודו ומעמדו. התנהגות זו היתה שורש הסכסוכים המרובים, שליווהו במשך כל שנות כהונתו. מצד אחד הדריכה את פין תחושה עמוקה של שליחות דתית-מוסרית, בעיקר כלפי מושא התעניינותו העיקרי בשנים האחרונות קודם למינויו לקונסול היהודים, והוא ייחד להם תשומת-לב מרובה והשקיע מאמצים בלתי-רגילים לסייע להם. מצד אחר ביקש לייצג בכבוד ובהדר את ארצו, חתר להדגשת עליונותה במגעיו עם השלטונות ועם עמיתיו הקונסולים, והיה פגיע ביותר בכל פעם שהיה נדמה לו כי מתנכלים למעמדה של בריטניה או אין חולקים לה את הכבוד הראוי. את יריביו היה נכון לרדוף עד חורמה, ומעולם לא סלח להם על עלבון ממשי או מדומה. משוכנע היה בצדקת דרכו ומעשיו, ונכון היה להילחם למען הצדק — או למען מה שנראה בעיניו כצודק — ללא ויתורים או פשרות, בבחינת 'יקוב הדין את ההר'.²⁴ לשם כך מוכן היה גם לחרוג מסמכויותיו ביוזעין, אף כי היטיב לדעת כי נזיפה וביקורת לא יאחרו לבוא. פין ניחן גם ביצר שתלטנות על כל שותפיו ועוזריו; הוא לא השלים עם דעות מסתייגות או מתנגדות, והרחיק

24 הקונסול האחרון בירושלים תיארו כעבור שנים: 'לעתים רציני יתר על המידה; לעתים מגוחך מעט בהערכה עצמית. אולם אדם בעל הכרה דתית עזה; גחלת אש למען הצדק ולמען השגת הצדק. ראה: האו (לעיל, הערה 3), עמ' 7.

ממנו את כל אלה שהזהירוהו על דרכו המתנשאת או חלקו עליו.²⁵ יש הטוענים שמאחורי התנהגותו העיקשת והבלתי-פשרנית עמדה אישתו הנחרצת והשאפתנית, שנועץ בה בכל עניין והושפע ממנה מאוד.²⁶

פין גם עמד בתוקף על הסמכות השיפוטית המלאה, שהיתה לו, לפי השקפתו, על כל בני חסותו, ולא היה נכון לוותר בנושא זה כקוצו של יוד. ואף בשל כך גרם לא-פעם להתלקחות סכסוכים ולריב סמכויות, כאשר סירב להכיר בצדקת הצד השני והמשיך לדבוק ב'זכותו', עד אשר נזנף קשות ונאלץ לסגת שלא בטובתו.

עם זאת, היה פין בעל אומץ אישי נדיר. בשאיפתו להיות מעורב בכל הנעשה בארץ ולהפגין בכך את מעמדו כנציג בריטניה הגדולה, לא היסס לצאת למקומות מסוכנים, בין אם היה מדובר בסכסוכי שבטים או במרידות נגד השלטון. הוא סיכן את נפשו, ויצא למקומות אלה כקונסול יחיד בדרך כלל — כאשר האחרים סברו שיש להימנע מהתערבות יתרה בעניינים פנימיים — במגמה להשכין שלום, לפשר בין הצדדים ולדאוג להענשת מורדים ושוודדים. הוא אף נהג ללכת יחיד בלא מורא במקומות מסוכנים מחוץ לחומות ירושלים, והתעלם מסכנת שודדים ורוצחים.

אהדתו המרובה של פין ליהודים השתקפה גם במאמציו להקל על היישוב בעת מצוקה על-ידי יצירת מקורות תעסוקה ועזרה לעניים, כפי שיתואר להלן. הוא ראה בפעולות אלה מעין קיום של שליחותו הדתית-המוסרית. בכלל בולטת ביומנו האישי נטייה לרגשנות ולהשתתפות בבעיות הזולת, ונראה שתחת הקליפה המחוספסת והנוקשה פעם לב מבין ורגיש.

פין היה נמרץ ביותר בפעולותיו; הוא לא התמיץ דבר, ושאף למעורבות מלאה בכל המתרחש בארץ ובקרב יושביה. לא פעם פעל באופן אימפולסיווי, בלא שיקול-דעת מספיק, אולם גם כשנוכח לדעת כי טעה, והגדיש את הסאה, לא היה מוכן לחזור בו ולהודות בשגגתו, פן ייחשב הדבר לפחיתות כבוד.

במסירות המופלגת לתפקידו לא הרשה פין לעצמו לצאת אף לא פעם אחת לחופשה לחוץ-לארץ בכל 17 שנות כהונתו, נוהג נדיר ויוצא-דופן של קונסול.²⁷ אין ספק, כי בלהיטותו בעבודה ובמסעותיו המרובים לא חס על בריאותו. על כל המאמצים והעבודה הבלתי-פוסקת נוספו, כאמור, גם סכסוכים אין קץ. אין פלא אפוא כי האיש לקה בלבו, ואף סבל ממחלות נוספות. מצב בריאותו נידרדר משנה לשנה, ובשובו לאנגליה היה כבר חולה אנוש.

25 השופט-חוקר א' הורנבי (Hornby), שמילא תפקיד מפתח בפרשת הסדר החובות של פין — עניין שיידון להלן — תיארו במכתב ששלח ב-12 ביוני 1863 לשר החוץ לורד ראסל: 'מר פין הוא ניגוד מוזר של העדר-כוח מנטלי רב [a strange contradiction of no great mental power] הוא עיקש במידה קיצונית וחד-צדדי בהשקפותיו, במיוחד על אנשים. הוא אינו מבין בבני-אדם, נותן אמונו כאנשים בלתי-ראויים בהחלט והרחיק ממנו את אלה שהזהירוהו', PRO, FO 78/1952.

26 הדיפלומט הגרמני מ' בוש, שביקר פעמים אחדות בירושלים, כותב שפין היה 'תמהוני ומוזר, קשוח ועיקש, התלוי ברצון רעיתו... הגורם העיקרי: שאפתנותה של אישה'. ראה: M. Busch, *Eine Wallfahrt nach Jerusalem*, Leipzig 1881, p. 307; ראה גם: ג' שור, 'משפחת הקונסול פין בירושלים' — שנים אחרונות, קתדרה, 30 (טבת תשמ"ד), עמ' 69.

27 הקונסולים האחרים, הן של בריטניה והן של מעצמות אחרות, נעדרו שבועות רבים מן הארץ, לעתים אף פעמיים בשנה. אך אין ספק שגם מצבו הכספי החמור של פין מנע ממנו לצאת לחופשה לחוץ-לארץ. בשנת 1860, לאחר 14 שנות שירות, ביקש ממשרד החוץ השתתפות בהוצאות הנסיעה או תשלום מחצית המשכורת לתקופת חופשתו, אך נתקל בסירוב. ראה רישום ביומנו האישי, מחברת 24, 3 בפברואר 1860.

פין, המיסיון והיהודים

אמונתו הדתית הלוהטת של פין, מערכת יחסיו עם שליחי החברה הלונדונית המיסיונרית ופעולותיו למען היישוב היהודי כרוכות זו בזו, ומן הדין לדון בהן בהקשר אחד. לכאורה, אפשר היה להניח שלאחר ניתוק קשריו עם החברה הלונדונית עם צאתו לירושלים לא יעסוק פין בארץ בשום פעילות מיסיונרית, בהיטיבו להבין את ניגוד האינטרסים בין פעילות זו לבין תפקידו כקונסול, ובעיקר כמפקד על הגנת היהודים בכלל. ברם, כמעט בכל שנות שירותו הוטחו נגדו האשמות חריפות בגין פעילות מיסיונרית, עד שנטען אף כי תלונות אלה הביאו להדחתו.

לראשונה הואשם פין בפעילות מיסיונרית בעת המשא-ומתן על העברת יהודים, נתיני רוסיה, לחסותה של בריטניה – פרשה חשובה וארוכה בפעילות הקונסוליה, שכבר נדונה במקומות רבים. אף כי פין היה, כנראה, היוזם העיקרי להעברה זו, הרי לא חלף זמן רב והיהודים יוצאי רוסיה ביקשו את קונסטנטין בזילי, הקונסול הכללי הרוסי בביירות, לבטל את ההסדר הכולל להעברתם לחסות בריטית, בשל להיטותו המיסיונרית של פין. בזילי שוחח על כך עם הקונסול הכללי הבריטי בביירות, גיבן מור (Moore), שפין היה אז כפוף לו. במכתבו מה-18 ביוני 1849 הדגיש מור בפני פין כי עליו להבהיר ליהודים שבידו הוראות שלא להתערב בדתם. 'עלי לומר לך בגילוי-לב, שמר באזילי דיבר על הלהט שלך להמרת הדת של היהודים, ושזאת הסיבה לקשיים שהם עושים בפנייה אליך... מונטיפיורי שמח מאוד לשמוע על העברת יהודי רוסיה לחסותנו, אך אם יתעורר חשדו בקשר למאמצים להמרת דת, משוכנע אני שהוא יהיה הראשון לעודד את היהודים שלא לקבל [חסות בריטית]'.²⁸ כעבור שבועיים ציין מור במכתבו אל שר החוץ פלמרסטון כי סגן הקונסול האוסטרי פיצמנו אמר לו בסוד, כי הוא שותף לדעתו של בזילי לגבי להיטותו של פין להמרת דתם של היהודים.²⁹

פין הכחיש כמובן את ההאשמות. במכתב בוטה טען כי 'שום מאמצים כאלה לא נעשו על-ידי, לא במעמד ציבורי ולא באורח פרטי'. אולם בהמשך הדגיש פין כי אילולי היה קונסול, לא יכול היה להיות אדיש בעניין כה חשוב, ואינו יודע מדוע אינו רשאי להביע את העדפת הדת שאליה הוא משתייך. מכל מקום, ציין, 'מצפוני נקי לחלוטין, כי לא נשאתי פנים שלא כדין למיסיון מצד אחד, ולא נכנעתי לאיומי היהודים מצד אחר'. ובסיכום טען: 'מעולם לא השתמשתי בהשפעה קונסולרית כאמצעי לעשיית נפשות לנצרות או שהיתה לי כוונה לעשות כן'.³⁰

28 PRO, FO 78/2068; חיימסון, א, נספח 4 למס' 76, וראה שם גם הנספחים בעמ' 120-123, וכן במבוא, עמ' 39.

29 PRO, FO 78/2068, 2 ביולי 1849; חיימסון, א, מס' 76. כבר ב-24 באפריל 1849 חרץ פיצמנו משפט קשה על המיסיון הבריטי, 'הצד דגים באושים ברשת של זהב', ראה: מ' אליאב, בחסות ממלכת אוסטריה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 13. במכתבו מה-13 באוגוסט 1850 לממלא מקום השגריר בקושטא כתב פיצמנו: 'קונסול זה, שהתנהג יותר כמיסיונר, ידע להמאס עצמו כל-כך על יהודי פלשתינה, שברגע שהובאה לידיעתם ההחלטה שנקטה הממשלה הרוסית, הם הצהירו באופן רשמי שאינם מכירים בזכותה של ממשלת רוסיה להכריחם להעמיד את עצמם תחת חסותו, ראה: אליאב (שם), עמ' 74. ויותר מזה: 'הידיעות המעטות שיש לאדון זה בענייני השירות הקונסולארי ונקודת הראות המיסיונרית, שממנה הוא יוצא בכל החלטה בעניין כלשהו, מקשות במידה רבה ביותר להגיע לסופו של משא-ומתן שלרוע מזלנו יש לנהל אתו', ראה: שם, עמ' 75. בתשובה על כך הודיע פלמרסטון כי ניתנה הוראה מפורשת לפין 'להימנע משימוש בכוח או השפעה כלשהי למטרת הטיה של הדעות הדתיות של היהודים', ראה: שם, עמ' 80.

30 מכתב מה-27 ביוני 1849, PRO, FO 78/2068; חיימסון, א, נספח 2 למס' 76.

בית-הספר לבנות של
המיסיון, ליד בית
החולים האנגליקני

נראה שמעורבותו הפעילה של פין בפרשת המומר מנדל דינס³¹ הגבירה את חששות היהודים, ולמעשה לא חדלו ההאשמות כלפיו גם בשנים שלאחר מכן, חרף הכחשותיו. ב-3 בינואר 1856 ציין הבארון שלמה מאיר רוטשילד, ראש הענף האוסטרי של המשפחה, במכתבו לראשי קהילת וינה, כי 'פין, כנראה יהודי מומר, הזדרז מאוד ללחוץ את הנתינים המסכנים האלה בחסותו, ומשתמש בחסות זו כדי לפעול כשליח של ועדת הטבילה הפרוטסטנטית, ולהעביר כמה מהם על דתם או להציק ולענות את השומרים לה אמונים'.³² דברים אלה נשענו על טענותיו של גוסטב דה-רוטשילד, בנו השני של גיימס, ראש הענף הצרפתי, שביקר בארץ, וטען כי 'אחד מן המטבילים הגדולים ביותר הוא הקונסול האנגלי פין, לדעת רבים יהודי מומר, שהתחתן עם משומדת. במקום להיות קונסול, כלומר איש הפועל בלא משוא-פנים, הוא עוסק רק בהמרת דתם של היהודים'.³³ משפט קשה חרץ על פין ד"ר ברנהרד נוימן, אשר שימש משנת 1854 מנהל בית-החולים על-שם רוטשילד. נוימן כינה 'עושה נפשות לנצרות בשקידה', האוהב מיוחד במיוחד מומרים.³⁴ פראנקל, שהגיע לירושלים בשנת 1856 כדי להקים את בית-הספר למל, סבר: 'פין, המדבר וכותב עברית מצוינת, ובשל כך עוד יותר מסוגל לקדם את מטרות החברה המיסיונרית'.³⁵ לבסוף נזכר את עדותו של החוקר ארמטה פיירוטי, שבהרצאה פומבית בלונדון בקיץ 1862 ציין את מגמותיו המיסיונריות

31 פרשה זו מתועדת במפורט אצל חיימסון, א, מס' 72 ובהמשך.

32 אליאב (לעיל, הערה 29), עמ' 80.

33 שם, עמ' 81. למותר לציין כי לא פין ולא אישתו היו מומרים, אך כיוון שרוב המיסיונרים בירושלים היו מומרים, פשטה שמועה זו על הזוג פין.

34 B. Neumann, *Die heilige Stadt und deren Bewohner*, Hamburg 1887, p. 232

35 L.A. Frankl, *Nach Jerusalem*, II. Teil, Leipzig 1858, p. 67

של פיין, אך קבל על כפיות-הטובה של היישוב כלפי מייסדו.³⁶ בתגובה לכך יצא העיתון 'ג'ואיש כרוניקל' בהתקפה חריפה על מעשיו המיסיונריים של פיין.³⁷

פעילותו המיסיונרית של פיין שנויה במחלוקת בין החוקרים השונים. יש הקובעים בפסקנות כי אכן עסק בכך. בלומברג, עורך היומן הקונסולרי, סבר כי שני בני הזוג היו משוכנעים 'שמפעל חייהם היה ניצור היהודים, בד בבד עם אימונם להיות חקלאים ועובדי-כפיים ויישובם על האדמה'.³⁸ אף לדעת החוקר-הדיפלומט מיכאל האנאם, חש פיין ב'חובה טבעית להפיץ נצרות בין היהודים'.³⁹ מסויג יותר היה ויויאן ליפמן, שציין שגם 'אם ביקשו לסייע ליהודים כדאגתם לתעסוקה או להגנה, מבלי לצפות להמרת דת, הרי ייתכן שהיתה שמורה בתודעתם תקווה מסוימת להמרת דת'.⁴⁰ עמדה שקולה נקט גם נתן שור, שסיכם כי 'עקרונותיה היה להם ענין בהתנצרות של עם ישראל, אך תוך כדי פעילותם חלה תמורה מענינת; יותר התענינות ועזרה ופחות מגמות מיסיונריות שהביאו מאנגליה'.⁴¹ עד סיום כהונתו המשיכו להישמע האשמות בדבר פעילותו המיסיונרית של פיין. מן הדין אפוא לנסות ולברר את מידת האמת שבהאשמות אלה.

אין ספק כי טענותיהם של בזילי, פיצמנו ומור, שנזכרו לעיל, היה להן על מה לסמוך. אף כי פיין ניתק את קשריו עם החברה הלונדונית ערב צאתו לירושלים, היה מנוי וגמור עימו לפעול למען העברת יהודים על דתם. בישיבת הנהלת החברה הלונדונית שנערכה ב-13 בינואר 1846 – כנראה הישיבה האחרונה שבה השתתף – הכריז כי יהיה מוכן תמיד לסייע בהפצת הנצרות בקרב היהודים.⁴² פרשת העברתם של היהודים מרוסיה לחסות בריטית היתה בעיניו הזדמנות שאין להחמיצה. עם זאת, פיין לא הפעיל מעולם לחץ ישיר להתנצרות, אלא ביקש לפעול בדרכי עקיפין ולשכנע את בני חסותו בדרכי נועם.

התעניינותו המרובה בעם ישראל, בתורתו ובאמונותיו, מאמציו השקדניים בלימוד הלשון העברית, נסיונותיו לרכוש ידע מסוים גם בתורה שבעל-פה – כל אלה חברו אל השקפותיו, שיש לקרב את היהודים לאמיתות הנצרות, וכי רק בקבלם עליהם את הדת הנוצרית, יוכתרו מאמציו בהצלחה הראויה. כדי להקל על היהודים להסתפח ל'דת האמת', קירב אל ביתו במשך כל שנות כהונתו את המומרים, השתדל לדאוג לצורכיהם, השתתף בטקסי טבילה וקונפירמציה, נטל חלק בחתונות של מומרים, ולעתים קרובות אף שימש להם שושבין. במידה רבה ראו המומרים בפין את פטרונם העיקרי, וקירבתם היתה לבית פיין עוררה לא במעט את מורת-רוחם של המיסיונרים, שראו עצמם אפטרופסים טבעיים עליהם. בכך נעוצה אחת הסיבות העיקריות לחילוקי-הדעות בין פיין לבין אנשי המיסיון, שהתפתחו למאבק גלוי על עמדות כוח והשפעה.

36 ראה: *Jewish Chronicle*, 392 (20 June 1862), ושם מובא הנוסח המלא של ההרצאה. האדריכל-הארכאולוג פיירוטי (Pierrotti) פעל בשירות סוריאה פאשא בירושלים בשנים 1854-1861. ספרו *Jerusalem Explored* הופיע בלונדון בשנת 1864, כנראה הגיע פיירוטי ללונדון בשנת 1862 כדי להכין את תרגום ספרו והדפסתו. ראה גם הקדמת ר' זאבי למהדורה העברית של ספרו של פיירוטי, מנהיגים ומסורות בארץ-ישראל, תל-אביב תשמ"ה.

37 העיתון פירסם שלושה מאמרי תגובה להרצאתו של פיירוטי, ובאחרון עסק בפעולותיו של פיין, שביקש לעודד את המרת הדת, אך לא בדרכי כפייה ולחץ. ראה: *Jewish Chronicle*, 399 (8 August 1862).

38 A. Blumberg, *Zion before Zionism*, Syracuse 1985, p. 63.

39 M. Hannam, 'Some Nineteenth-Century Britons in Jerusalem', *PEFQ* (1982), p. 60.

40 V.D. Lipman, *Americans and the Holy Land through British Eyes*, London 1985, p. 15.

41 נ' שור, תולדות ירושלים, ג, תל-אביב 1987, עמ' 651.

42 A.L. Tibawi, *British Interests in Palestine*, Oxford 1961, p. 123.

כבר Palestine בלונדון,
מרכז פעולות המיסיון

בהתאם להשקפותיו תמך פין בהתמדה בתפילה בכנסייה בלשון העברית, ואף השתדל להשתתף בה כמעט מדי בוקר. התפילה בעברית היתה מנהג יומיומי קבוע ב'כנסיית המשיח' בירושלים, והתנהלה על-פי המהדורה העברית של ספר התפילות של הכנסייה האנגליקנית.⁴³ כסיפוק רב עודד פין תפילות אלה, וציין בשמחה ביומנו שמנהלי התפילות היו יהודים מומרים, וכי חלק ניכר מקהל המתפללים היו 'נוצרים עבריים', המונח המיסיונרי למומרים.⁴⁴ ברבות הימים אף ביקש להקים כנסייה מיוחדת למתפללים בעברית, אך בשל התנגדות הבישוף גובאט ואנשי המיסיון נאלץ לנטוש תוכנית זו. אולם עצם התבלטותם של מיסיונרים-מומרים וגידול קהילת המומרים הסבו לו סיפוק נפשי רב.

אפשר לראות בלימוד השיטתי של הלשון העברית ביטוי להתעניינותו המרובה של פין במורשת היהדות. נראה שלימוד השפה נועד לאפשר לו לקרוא את התנ"ך וספרים אחרים בלשון המקור, מצד אחד, וליצור אמצעי תקשורת ישיר בינו ובין היהודים, מצד אחר. אמנם רבים הדגישו

43 'סדר תפילה כפי מנהג קהילת משיח של מדינת ענגלאנד ואירלנד, לונדון 1836'. המהדורה השנייה הופיעה בשנת 1841, והשלישית (סטריאוטיפית) — בשנת 1849. מלאכת התרגום נעשתה בידי מק-קאל, חמיו של פין, והמומר מיכאל אלכסנדר, הבישוף הפרוטסטנטי הראשון בירושלים. הספר כולל למעלה מ-300 עמודים, ובעיקרו נאמן לנוסח האנגלי, אף כי יש שינויים מזעריים של תוספות וגריעות מנוסח זה. כנספח לספר נדפס ספר תהילים בשלמותו.

44 נסתפק כאן בשתי דוגמאות. ב-9 באוגוסט 1846 רשם פין ביומנו שכל טקס התפילה נוהל היום בידי 'כומר יהודי' וכן כמחצית הקהל היו יהודים. והכוונה כמובן למומרים, שלא פסקו להיות יהודים בעיני פין. ראה רישום ביומנו, במחברת 7. ב-9 בדצמבר 1849 ציין ביומנו שלתפילת-הקודש היה היבט נוצרי-עברי, שכן הכומר היחיד שנכח היה יהודי, המנצח על המקלה היה יהודי, ויותר ממחצית מן המשתתפים — יהודים. תיאור תוויה זו חתם פין בפסוק 'מאת ה' היתה זאת, היא נפלאת בעינינו' (תהילים קיח כג). הפסוק מובא באנגלית). ראה ביומנו, מחברת 12.

את בקיאותו בלשון העברית, אך לאמיתו של דבר רחוק היה משליטה של ממש בה.⁴⁵ ידיעתו היתה בעיקר פסיווית. הוא היה מסוגל לקרוא בתנ"ך, ואכן נהג לקרוא לעתים קרובות בימי ראשון את פרשת השבוע ואף את ההפטרה בלשון המקור,⁴⁶ ואף ניסה כוחו בספרי קודש אחרים. מסתבר שאף היה מסוגל לנהל שיחה פשוטה בעברית, אך לשם קריאת איגרת עברית בסגנון הרבני של הימים ההם, נזקק לעזרת מתורגמנו. בעזבונו מצויים גם טקסטים שונים בעברית, שנהג להעתיקם באותיות רפוס, כגון הפיוט 'אדון עולם' ועשרת הדיברות. כמרכן קישט מדי פעם את רישומיו ביומן בביטויים עבריים, אך לעתים הלשון היא משובשת ושגיאות הכתיב מרובות. ידיעותיו בעברית בוודאי לא הספיקו כדי להיות אמצעי לפעילות מיסיונרית, אך די היה בהן להסיר מחיצות בינו לבין המומרים ולהביא את היהודים שפנו אליו בעת צרה, וכך להגביר את אמונם בו. בעיקר עמדו לו ידיעותיו יוצאות-הדופן בתורת ישראל ובמנהגיה, שאותן שאב מן המומרים ושקד על העמקתן בקשריו עם היהודים ובשיחותיו עם חכמי ירושלים, וכן בקריאה בלתי-פוסקת. אולם לא היתה זאת בקיאות של ממש, אלא יותר ידע של 'עם הארץ', שלא פעם גם טעה ושיבש.

אף במפעלי הסיוע החשובים, שהקים פין יחד עם רעייתו למען היהודים – ובהם נעסוק להלן – בלטה השקפתו המיסיונרית המקורית בצד שאיפתו האמיתית לחנך יהודים לעבודת-האדמה ולספק להם פרנסה מעמל כפיהם. זמן קצר לאחר רכישת כרם-אברהם רשם ביומנו: 'מטרחי הגדולה ושאיפתי לראות את אדמת ארץ-ישראל מעובדת על-ידי יהודים נוצרים [Christian Israelites], כהכנה לזמן שבו כל הארץ תוחזר לאומתם'.⁴⁷

אין ספק כי גם המניע העיקרי של בני הזוג ברכישת האדמות בארטס ובהרחבת הפעילות החקלאית שם היה רצונם ליצור מקור תעסוקה למומרים או למועמדים להמרת הדת. באופן מפורש העיד על כך פין בתגובה להצעת המיסיונר-המומר רידלי הרשל להתחיל את עיבוד האדמה של ארץ-ישראל בידי 'יהודים נוצרים', ולעשות זאת בשלב הראשון בארטס. פין ציין כי על הצעה זו יש להשיב בגילוי לב ש'כוונותינו ורגשותינו הראשונות היו תחיית האדמה באמצעות נצרות עברית'.⁴⁸ בתזכיר הנודע על עתידה של ארץ-ישראל ושיבת ציון, ששיגר פין לשר החוץ קלרנדון, ציין במפורש שחוות ארטס נועדה לטיפוח חקלאות על-ידי 'נוצרים עברים', וכן הציע לקבץ 'מספר מספיק' של יהודים נוצרים שנטבלו 'כדי להעניק לארץ-ישראל אוכלוסייה שניתן לשאתה'.⁴⁹

45 כדור"ח למשרד החוץ מן ה-20 בנובמבר 1851 מעיד פין על עצמו שהוא 'קורא, כותב ומדבר אנגלית, צרפתית, איטלקית, ספרדית וקצת גרמנית. מתמצא בערבית מדוברת ולומד עברית קלאסית. יודע יותר עברית מאשר ערבית', FO 78/874, PRO. אין ספק שפין היה בעל כשרון לינגוויסטי בולט, וברשימה שלעיל חסרות עוד יונית ולטינית, שבשתיהן הוכיח ידע רב ברישומי היומן. אם נזכור שאת כל השפות האלה רכש בדרך אוטודידקטית, הרי יש להשתאות על הישגיו.

46 מן הרישומים ביומן עולה שהיטיב לדעת את פרשת השבוע, שנקראה כשבת של אתמול, ואף הבחין בין הפטרה לפי נוסח אשכנז ולפי נוסח ספרד.

47 מחברת 14, רישום מה-18 בדצמבר 1850. הביטוי 'Land of Israel' חוזר אצל פין לעתים תכופות. ראה גם משפטו של ד"ר נוימן על מטרתו של פין במפעליו החקלאיים: נוימן (לעיל, הערה 34), עמ' 232.

48 ראה רישום ביומן, מחברת 20, 23 באפריל 1856. מכתבו של הרשל על הכוונה להעסיק בארטס מומרים, בעיקר תוך מגמה לקשר בין המרת דת וחינוך לחקלאות, הופנה למומרי-המיסיונר קלמן. ראה עליו: מ' אליאב, 'לא גר אלא מומר', קתדרה, 59 (ניסן תשנ"א), עמ' 193-191; וראה מכתבו: חיימסון, ב, מילואים, עמ' 68-71.

49 'tolerable population' ראה: חיימסון, א, מס' 186. התזכיר נשלח ב-15 בספטמבר 1857.

ברם, אף מפעל הסיוע המבורך של כרם-אברהם, שנועד לספק אמצעי קיום כלשהם ליהודים עניים ומרודים, בעיקר בעת מצוקת מלחמת קרים, הפך לסלע מחלוקת בין פין למיסיון. בתיאור הנרחב של הצלחת המפעל בספר זכרונותיו ציין פין 'שאחדים מן המיסיונרים של החברה הלונדונית זעמו באותה עת, משום שסירבנו לאפשר להם לבוא אל השטח לשם פולמוס דתי... אילו היה הקונסול הבריטי מסמיך מיסיונרים מושבעים לבוא להטיף ולקיים ויכוחים דתיים, היה הדבר נודף ריח של נסיון להעביר אנשים מסכנים על דתם על-ידי ניצול מצוקתם שלא כדין'.⁵⁰ מן הראוי לציין כי רובו המכריע של תיאור המפעל בכרם-אברהם בספר הזכרונות של פין נשען על יומנו האישי, ואף קטעים שלמים הועתקו כלשונם, ואילו הערה זאת על המחלוקת עם המיסיונרים נעדרת מן היומן. ייתכן שהיא נוספה כעבור שנים בספר הזכרונות, כדי להסביר את הרקע לסכסוך. על-כל-פנים יוצא מכאן שפין מנע מן המיסיונרים לפעול בכרם-אברהם, ורצה לקדם פעילות מיסיונרית בדרכים משלו, דרכי עקיפין.⁵¹ התוצאה היתה שאנשי המיסיון ראו בכך פעילות מתחרה מוסווית, ותרעומתם היתה קשה.

המסקנה העולה מן הדברים שלעיל היא, כי במהלך השנים נידרדרו היחסים בין פין לבין שליחי החברה הלונדונית. בשנים הראשונות ציפו אנשי המיסיון לשיתוף-פעולה ולסיוע מאת הקונסול החדש, אך כעבור שנים אחדות נוכחו לדעת שפין חתר למלא תפקיד מרכזי גם בפעולות המיסיון. משנמנעה ממנו התערבות יתרה, יזם בכוחות עצמו פעולות שונות, שיצרו אצל המיסיון תחושה כי בכוונת הקונסול להשיג את גבולם ולעסוק בפעילות מיסיונרית עצמית,⁵² והאיסור על פעילותם בכרם-אברהם היה בעיניהם ראייה חותכת לכך. לכן אין להתפלא על כך שביריב הגדול שבין פין לבישוף גובאט, שנעסוק בו להלן, תמכו כמעט כל המיסיונרים, לרבות רופאי בית-החולים, בבישוף, ולמעשה בודדו את בני הזוג פין.⁵³ מדי פעם תיאר פין ביומנו את ההידרדרות ביחסים החברתיים בתוך הקהילה הפרוטסטנטית, וקבל על האשמות כלפיו בתככים ובשקרים ועל שמתעלמים ממנו ומאישתו, ואף אין מדברים עימהם.⁵⁴ יחסים אלה לא השתפרו עד תום כהונתו. הדחתו של פין עוררה שמחה רבה בקרב מתנגדיו מן המיסיון.

- 50 פין (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 60-76. ההערה נמצאת בעמ' 73-74. על המפעל עצמו ראה להלן. טיבאווי יחס בטעות הערה זו לעניין חוות ארטס, ראה: טיבאווי (לעיל, הערה 42), עמ' 128.
- 51 אופייני הוא הרישום ביומן מן ה-18 ביוני 1854: 'יום ראשון — מספר רב של יהודים ספרדים, העובדים במטעים שלנו, באו לתפילה בכנסייה והמתינו זמן רב לפני שהדלתות נפתחו'. כעבור חודש, ב-25 ביולי באותה שנה, כתב פין ש'מספר רב [של אנשים] השתתפו אתמול בתפילה בספרדית בכנסייתנו'. מתפללים אלה לא היו אלא פועלים מכרם-אברהם. ראה שם, מחברת 17.
- 52 בין היתר פתח פין באפריל 1854 'English College', שנועד להקנות השכלה וחינוך נוצרי למומרים ולמועמדים להמרת הדת. מוסד זה עורר זעם רב אצל המיסיון, שלא שותף בו. אך כעבור שנה נסגר מפאת מחסור בכספים.
- 53 בעת חיבור תשובה להאשמות המיסיון רשם פין ביומנו: 'קשה מאוד לשאת את ההתקפה ממקום זה', ראה: מחברת 21, רישום מה-2 ביולי 1857. ב-11 בנובמבר באותה שנה רשם פין: 'מחאה של ראשי המיסיון היהודי נגד התנהגותי הרשמית ונגד אופיו המוסרי של הדרגומן שלי רוזנטל הוגשה למשרד חוץ', ראה: שם, מחברת 22. על פרשת רוזנטל ראה מאמרי: 'מומר, בעל תשובה וחוזר לסורו', קתדרה, 61 (תשרי תשנ"ב), עמ' 113-132. כאשר הודיע משרד החוץ לפין על ביטול פסק-דין שתמך במומר נגד המיסיון כתב: 'יום גדול למיסיון היהודי', ראה: שם, מחברת 23, 16 באוקטובר 1858.
- 54 דוגמאות אחרות: 'אנשים מתרחקים מאיתנו' (מחברת 16, 17 באוגוסט 1853), 'אנשים שלנו הפנו את גבם אלינו ומסרבים לדבר עימנו' (שם, 1 בינואר 1854), 'מתי יהיה קץ לעוגמת-הנפש שאני ומשפחתי חשים בעת נוכחות בתפילה?' (מחברת 24, 15 במאי 1859); וביום חג — 'כולם מברכים איש את רעהו, אך איש אינו אומר לנו מלה של נימוס' (שם, 21 בינואר 1860). בשנים האחרונות לכהונתו של פין נעדרו כל אנשי המיסיון בקבלות-פנים רשמיות לרגל יום-הולדתה של המלכה.

רופאי המיסיון
בירושלים. למעלה,
מימין לשמאל, ד"ר צ'
צ'פלין, ד"ר מקגואן;
ד"ר וילר

לאמיתו-של-דבר, חלו תמורות מהותיות בפעילות המיסיונרית של פין במהלך שנות כהונתו. בשנים הראשונות לכהונתו שקד במרץ על עשיית נפשות לנצרות, ומגמה זו בלטה בפרשת העברת החסות על יהודי רוסיה ובחריגות רבות מסמכויותיו, כאשר היה מדובר בהגנה על מומרים או על מועמדים לניצור.⁵⁵ במשרד החוץ תמהו על 'האיש המוזר', החורג מסמכויותיו ונוהג בתקיפות שלא כדין כשמדובר על מתנצרים, וכתוצאה מכך ספג פין ביקורת חריפה על מעשיו ואף גינויים מאת שרי החוץ. הוא נאלץ להצטדק, ולרוב הכחיש את ההאשמות.

ברם, במרוצת השנים זנח פין את פעילותו הגלויה למען ניצורם של יהודים, אולי מפני שהיטיב להבין את מעמדו כקונסול. השקפותיו בדבר הצורך לגלות ליהודים את 'אור הנצרות' לא נשתנו, אולם הוא נמנע בשנות כהונתו האחרונות מכל פעילות מיסיונרית אישית. הדבר לא הועיל לו הרבה; ההאשמות והחשדות, שהיו בהחלט מוצדקים בשנים הראשונות לכהונתו, לא נתמעטו בהרבה לאורך כל השנים, אף-על-פי שיזם פעולות רבות לחיזוקו של היישוב היהודי.

מדוע אפוא נמצא פין כמעט בכל השנים בעימות עם ראשי היישוב, חרף מעשיו הטובים? אין ספק שראה בהגנת היהודים ובסיוע ליישוב מטרה מרכזית בפועלו. אהדתו המרובה לעם ישראל ולמורשת היהדות ואמונתו בתקומת היהודים כאומה בארץ-ישראל היו נר לרגליו במאמציו להיטיב עם היישוב, אולי יותר מאשר כל קונסול אחר במאה הי"ט. אמת, היו גם קונסולים אחרים שבלטו באהבת ישראל ובפעולות למען היישוב, בעיקר מבין נציגי אוסטריה, פרוסיה-גרמניה וארצות-הברית, אולם איש מהם לא חרג מסמכויותיו או הסתבך בחובות כדי לסייע ליהודים. פין השקיע מאמצים מרובים בפעולותיו למען היהודים; הוא היה נכון להתרוצץ בכל רחבי הארץ כדי לסייע לנרדפים ולזקוקים לעזרה, וביודעין הפך לבעל חוב כבד, כדי לממן את מפעליו הפילנתרופיים. אמנם, רבים הכירו לו טובה על כך, אך חלק ניכר של היישוב, לרבות מנהיגיו הרוחניים, התייחסו אליו בחשדנות מרובה ואף בהתנגדות גלויה ונמרצת. תו המיסיונר היה בעוכריו, ולא נמחק במשך כל השנים. גם פעולותיו הנמרצות לעזרת היהודים בעת מצוקתם עוררו חששות וחשדות, שאף הביאו לאיסורים מפורשים ליהנות מעזרתו. פין, שלא רצה להסתפק

55 ראה, למשל: חיימסון, א, תעודות 92, 117, 133, 147, 157, 209-210 ועוד רבות. ראה גם פלמרסטון אל פין, 16 באוקטובר 1849, PRO, FO 78/1954 (מכתב זה לא הועתק על-ידי חיימסון).

בהושטת עזרה, חתר במרוצת הזמן להטלת מרותו על היישוב, התערב בענייניו הפנימיים, שלא היו כלל בסמכותו, וסבר כי בשל הגנתו הנמרצת, חייבים בני היישוב בציות מלא להוראותיו. לכן, לא נרתע גם מקריאת תיגר על מוסדות היישוב, ובעיקר על הנהגתו הרבנית, שהיתה מכונה בפיו 'קנאית', ו'חשוכה', אך במאבק זה היתה ידו על התחתונה.

מסתבר אפוא כי החששות מפני מגמותיו המיסיונריות גברו על הכרת-הטובה לפעולותיו, ולמרות מאמציו לחלץ את היישוב ממצוקותיו, לא עלה בידו להפיג את החשדות. לדעתו, נהגו בו בכפיות-טובה, ואף אם בתקופת ההדחה שוגרו כמה מכתבים למשרד החוץ בלונדון בבקשה לבטל את העברת הקונסול, מגן היישוב ומיטיבו, לא היה בכך לשנות את התמונה הכללית.

מתחילת כהונתו פיעם בלבו של פין רצון עז להיחלץ בכל כוחו לעזרת היישוב. הוראותיו של פלמרסטון לקודמו על הגנת היישוב בכללו,⁵⁶ נודעו לו כבר לפני צאתו לירושלים, והן שימשו לו קו מדריך. אחת מפעולותיו הראשונות של פין בירושלים, במאוס 1847, היתה התערבותו הנמרצת — כקונסול יחיד — בפרשה של עלילת-דם, ואכן עלה בידי להביא לביטול העלילה.⁵⁷ באותו החודש כבר יזם פין את העמדת היהודים יוצאי רוסיה, שנשללה מהם נתינותם, תחת חסות בריטית. ולאחר משא-ומתן ממושך, נוצרה שכבה של בני חסות יהודים של הקונסוליה הבריטית, שעד אז נאלצה להישען רק על מומרים ועל אנשי המיסיון. תהליך זה היה ממושך, ובמהלכו גם ננזף פין פעמים אחדות בשל להיטותו להגדיל את מספרם של בני חסותו, גם על-ידי חריגה מן ההנחיות, עד שלבסוף נקבע כי כל המבקש חסות בריטית, חייב להציג תעודת פטור מן הקונסוליה הרוסית. פרשה זו, המתועדת היטב בספרו של חיימסון,⁵⁸ נמשכה למעשה כמעט עד סוף המאה הי"ט, והיו בה לסירוגין הקלות והכבדות מצד הקונסולים השונים. אולם את היוזמה והביצוע בשנים הראשונות יש לזקוף לזכותו של פין, שמצד אחד הושיט עזרה רבה ליוצאי רוסיה שנתורו בלא הגנה, אבל מצד אחר ביקש להיות אפוטרופוס על רוב בני היישוב האשכנזי, שנמנו עם יוצאי מזרח-אירופה. פין סבר כי הגנתו הנמרצת מעמידה את היהודים גם תחת שיפוטו הקונסולרי, וכי למעשה הם כפופים לו בכל דבר.⁵⁹

בשנות כהונתו הראשונות פיתח פין פעילות נמרצת למען היהודים. פעילות זו לא הקיפה בני חסות בריטים בלבד, אלא גם רבים אחרים, מבלי לבדוק בנתינותם.⁶⁰ לא-פעם הגיע בשל כך לעימותים עם קונסולים אחרים. הוא ביקש לפרוס את חסותו גם על יהודים מאלג'יריה, וגילה התעניינות רבה בשומרונים.⁶¹ הוא נחלץ לעזרת יהודים מפני מעשי אלימות בירושלים, ודאג להענשת האשמים. הוא התערב בסכסוכים בענייני עזבונות וקבורה, הצליח למנוע התנכלות של הפאשא לשחיטה היהודית, וליווה בהתעניינות רבה את פעולות מונטיפיורי בעת ביקוריו בארץ. אך מעל הכל ראויים להערכה מאמצייהם השקדניים של פין ורעייתו להכוונת יהודים לעבודה

56 חיימסון, שם, תעודות 2, 7, 24 ב.

57 שם תעודות 53, 59; פין (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 13, וכן רישום ביומנו, מחברת 9, 11 במאוס 1847.

58 ראה בתוכן-העניינים של התעודות בראש שני הכרכים של ספרו של חיימסון. לדברי גב' פין, קיבלו מאות חסות בריטית, ורק מעטים מאוד בחרו בחסות אוסטרית, ראה: פין (לעיל, הערה 6), עמ' 81. אך אין זה נכון. רבים העדיפו חסות אוסטרית מתחילה, ואף היו כאלה שהתחרטו על קבלת החסות הבריטית מחשש מפני לחץ מיסיונרי. השווה גם: אליאב (לעיל, הערה 29), עמ' 67, 73-75.

59 ראה: פין (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 157; חיימסון, א, מבוא, עמ' 38.

60 ראה, למשל: חיימסון, תעודות, 70, 72, 88, 121, 146.

61 שם, תעודות 129-156, 157, 169, 170; פין (לעיל, הערה 6), עמ' 101, 109.

שבח יקר וגדולה

לכבוד הארון היקר, אוהב צדק ומשפט, השר הקאנזול
מיסטער פיין, נציב ממשלת בריטאניא, ירה, בירושלם עיר הקדש

הן נודע בכל עמי הארץ, יקר הפאיר גרולה ממלכת בממשלת בריטאניא הארירה והערינה, אשר ברב טובה והכרה, כפיצה עין אורה:
על כל החוסים בצלה! ובכנפי המלהת יהסיון כל מרי נפש, ירויון ישועה ורוחה, כי טשקם הממלכה ההכירה הזאת ושריה, להזיק ברכיב
בושלות, ולאמך יריב רפות! ינוצצו רשפי עלהבת אהבת המלחמה במלחמה להוציא לאור נוגה בדרקתם, וכבונו נר יתיצבו לעזרתם, לסכך
עלימו באכרתם, נאמן בעל הגמול לשלם כגמול, קרן הממלכה הזאת יתרומוס עד שמי וכוכבירה, ומלכותה הכון לרור דוריק.

מהצי הכנסה של הבשר הוא מעדת קהלותנו ילידי אירופאר, ומלבד זאת, האנשים הספרדים הקונים הגאבעלא, המה מפרהיב ומיקרים המקר על הבשר
אהר בוטרים להחידים. יצלא ביושר. ואין לנו טח לומר להם מדוע אתם עושים ככה. כי זריב נחשבנו נכ בעיניהם. באכרובי הכי אהם סכרתכ לט הגאבעלא
ואין לככ טכ ריבור בפה שאינו שלכם. ביוזקם כי אין לנו מטיכ לקח משר כמקום אחר, וכבר היה בקשה בשנת התרייד ליביחה, כי לחצונו עד מאד, ולקחנו
קררי צאק לעדוט על ידי השוחטים שלנו מילידי אירופא, והוכרתנו לאכר כל הבשר הכלתי מוכשר לט להשליך חרן לחומת הקיר, כי הספקאליס קרא טמא להבשר
טנשחט בידי השוחט שלט, ואף גם לעמוד הקרן הנחרכ בארץ לתלוח עליו להפשים הבאן, קבעו לו כוקוס מן הצדי במקום המבכתיים וטמא קראו לכו/ ניגיס/ ושברואת
עצמם מליגע בו, ובזמן לא בכיר, ערך רבע שנה הפכרנו אז יוטר מעלשים אלף פייאטטער, והוכרתנו להפטיק באנצבע, ולחולל מזה, כאמת נפלאה הוא הרבר!
הלא בכל ערי טורקי, וגם כן בקאנשטאנטינאפל שוחטים האשכנזים מילידי אירופא ברווח הממשלה והשטקלים אוכלים, וערמתי יהיה זה לנו פה לבוקש, ועתה!
כיני כג יטראל האשכנזים, ילידי אירופא איבר בירושלם עיר הקדש, כינהכ שמו לקחה על ממשלת בריטאניא ירה, כי היא היא המשנחת על קצו אויר להצל כל
עשוקי כיד עשוקו, ולשלח רבוצים הפשו, אל הדה כבורה ירה אהנו מתנפלים ומבקשים, שישגח עלינו ילידי אירופא יושבי ירושלם, בעין חכלה וחכמה, בעין
חכר ורמיים. וביום כזו הפזרתה ירום הודי, תפק רצון ויניק לנו רשיון וחירות לשחוט על יד שוחטים מילידי אירופא אשר בפה, והבשר אשר יצא מתחת ידם הוכשר
לנו לאכילה ומכר לדינו ביד היטמקלים הטחיים. במקח הזה כמו שמוכרים לקהל הספרדים דפה,

ורקנה, באט קהה כגבחה נעכרות וגרסאות. לפני הדה כבור הארון היקר קונזול ביכניק ציי ירה, כירנו להניב לאחינו בני ישראל, ומי
ככוה יודק ומכר את לחצונו, כבורו וואה בענינו, כבור ירה, ויהאמך בכמה בדרקה ומרפא שיצמח לנו על ידי כבורו ירה, אלה רברי המעוררים

אשר יצא מפי יושבי ירושלים

אשר יצא מפי יושבי ירושלים

אשר יצא מפי יושבי ירושלים

יצרנית, למען יתפרנסו מעמל כפיהם, ובראש וראשונה בעבודת האדמה ובענפי הבנייה. בני הזוג ארגנו גם סיוע משמעותי להקלת מצוקת היישוב בימי מלחמת קרים, פעולה כרוכה שבה נתייחד הקונסול הבריטי מכל עמיתיו.

טלביה, כרם-אברהם וארטס

שלוש רכישות קרקע, שנועדו לאפשר פיתוח משק חקלאי והעסקת יהודים בעבודה יצרנית, קשורות ביוזמת פין ורעייתו: טלביה – אחוזת הקיץ של הקונסול – כרם-אברהם, מפעל חקלאי-תעשייתי שנועד להקל על היהודים במצוקתם הכלכלית, וחוות ארטס,⁶² שאמנם הוקמה ביוזמת המומר ג'ון משולם,⁶³ אך הורחבה במרוצת הזמן במידה ניכרת, תודות להשקעת כספים רבים ומאמצים בלתי-פוסקים מצד בני הזוג פין.

ב-10 ביולי 1850 הודיע פין לשר החוץ פלמרסטון כי במאמצים מרובים עלה בידו לרכוש שטח קרקע קטן, באמצעות הדרגומן טאנוס, כדי להקים עליו מעון קיץ, לאחר שנתברר לו כי בריאות משפחתו נפגמת על-ידי קדחת הברץ (miasma) השוררת בעיר.⁶⁴ רכישה זו נתקלה בקשיים מרובים שהערים הארכימדריט היווני ניקפורי, אשר עסק ברכישות קרקע גדולות מסביב לעיר,⁶⁵ ולא רצה בקונסול הבריטי שכן-מתחרה. הפאשא התורכי נהג מדיניות איפה ואיפה, ומנע מן הקונסול הבריטי לרכוש אדמות, אך גם ניקפורי היה נתין זר, והפאשא התעלם מרכישותיו שנועדו לכנסייה היוונית-האורתודוקסית.⁶⁶ יש להעיר כי גם לאחר מכן סבל פין רבות מאנשי הכנסייה היוונית, שכניו צרי-העין. כך הוקמה האחוזת בגבעת טלביה, ופין היה האירופאי הראשון שהעז לגור עם משפחתו במרחק של מיל מן החומות ולבלות שם את חודשי הקיץ ואף יותר מזה. הוא הזמין מיד פועלים יהודים כדי לסקל את האבנים ולבנות חומה מסביב לאחוזתו. תוך זמן קצר נבנה

62 מזרחה מבריכות שלמה, ליד הדרך בית-לחם-חברון. במקורו היה שם כפר ערבי נטוש, שממנו נותרו חורבות אחדות. שם המקום מופיע בדרך-כלל – וגם כיום – כ־Artas, ואילו במקורות שונים, לרבות יומניו של פין – Urtas. יש לשער כי השם שוכש מן המונח הלטיני Hortus, שפירושו גן, בהתאם למסורת הנוצרית שלפיה היו שם גני שלמה המלך. ראה גם: פין (לעיל, הערה 6), עמ' 64.

63 John Meshullam (1799-1878), נולד בלונדון למשפחה יהודית אמידה. בשנת 1818 הגיע ליוון, כאשר ליווה את הלורד ביירון. משם הגיע לירושלים, שבה עשה 3 שנים. לאחר מכן יצא למסעות נודדים ברחבי תבל ולמד שפות רבות. הוא התקרב לנצרות בהשפעת המיסיונר-המומר יוסף וולף. בגנואה נשא לאישה בת סוחר יהודי נכבד. משם עבר לתוניס ואחר כך למאלטה, ששם נטבלו הוא ורעייתו לנצרות בשנת 1840 על-ידי גובאט, לימים בישוף בירושלים. בשנת 1842 הגיע משולם לירושלים כפרוטסטנט ואזרח בריטי, וכידיו היה רכוש ניכר. בירושלים פתח בית-מלון אירופי ראשון, התעניין בחקלאות, וביקש מקום מתאים למימוש תוכניותיו, עד שהגיע לארטס. בטעות ציין חיימסון שנוצח, בהחליפו אותו עם בנו פיטר, ראה: חיימסון, א, עמ' 253, הערה 3.

64 PRO, FO 78/839. כנתיין זר לא יכול היה פין לרכוש קרקע בשמו, ולכן השתמש בשירותי הדרגומן שלו, שהיה ערבי-נוצרי ונתין עות'מאני. מוסה טאנוס היה בעל רכוש, סחר עם פלאחים ועסק הרבה בעסקי קרקעות ומגרשים. ראה: טיבאווי (לעיל, הערה 42), עמ' 139; י' ילין, זכרונות לבן-ירושלים, ירושלים תרפ"ד, עמ' 13. פין הופיע רשמית כחוכר האדמה מטאנוס, אף כי ברור שהאדמה נרכשה בכספו. כעבור שנתיים אישר הסולטאן את רכישת האדמה בשביל מעון קיץ לקונסול הבריטי.

65 על רכישותיו רבות ההיקף של ניקפורי ראה: בן-אריה (לעיל, הערה 8), לפי המפתח.

66 ב-5 באוגוסט 1850 הודיע פין לאדהם פאשא, מושל ירושלים, כי שטח טלביה נרכש בידי טאנוס, והוא חכרו ממנו ל-4 שנים. פין קבל במכתבו על לחץ היוונים על המוכר לחזור בו, וביקש את עזרת הפאשא. ראה: PRO, FO 195/292. אולם ב-14 באוגוסט באותה שנה דיווח פין לשגריר הבריטי בקושטא, ס' קנינג (Canning), כי הפאשא מצדד בכנסייה היוונית, ואף ניסה בעצמו להרתיע את המוכר וציווה עליו להחזיר את הכסף. לבסוף נמנע הפאשא מלהתערב, והקרקע נשארה רשמית בידי טאנוס. ראה: PRO, FO 78/839. על הרכישה ראה גם: טיבאווי (לעיל, הערה 42), עמ' 123-124; פין (לעיל, הערה 6), עמ' 87; בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 77, 84.

כרם אברהם – שער הכניסה

בית אבן, ומסביב לבית ניטעו מטעים שונים, עצים ופרחים. אירופאים רבים שבתוך העיר השתאו על תעוזתו של הקונסול, לאחר שהם הרהיבו עוז רק להקים אוהלים לשהייה זמנית בקיץ מחוץ לחומות. בחודשי הקיץ המתה האחוזה ממבקרים, ופין נהג גם לארח שם אנשים שונים לתקופות מסוימות.

אין ספק שרכישת טלביה כבר סיבכה את פין בחובות, שכן לא היה כלל בעל אמצעים, ונאלץ ללוות כספים כדי לממן את הרכישה. אך יתרה מזו, פין החל להעסיק בטלביה על-חשבונו פועלים יהודים, שעסקו בעבודות פיתוח, בנייה ומטעים, וזאת מתוך נאמנות לשאיפתו להעביר יהודים לעבודה יצרנית. מן הראוי לציין כי כמעט כל פועליו היו ספרדים, משום שהאשכנזים נמנעו מלעקוף את איסור הרבנים, שחששו לפעילות מיסיונרית מוסוויית. על מפתח הבית נחקקה באנגלית הכתובת: 'אם ה' לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו'.⁶⁷

ברבות הימים רכש פין שטח אדמה נוסף, באחוזתו מצפון, ואף הוא שימש לעיבוד חקלאי. אחזקת האחוזה והעסקת הפועלים עלו כסף רב, וכשגדלו חובותיו שקל לא פעם למכור את טלביה, אך הדבר לא עלה בידו. מכל מקום, היה זה המפעל הראשון שאפשר ליהודים להרוויח את לחמם במלאכת כפיים.

סמוך לרכישת טלביה ניסה טאנוס לרכוש גם בצפון העיר שטח אדמה, שנקרא בשם 'כרם-אל-ח'לילי' (כרם-אברהם), וכלל 40-45 דונם. אך כנראה היו קשיים במימון הרכישה, ורק בשנת 1852 נרכש השטח סופית תמורת 250 ליש"ט – היה זה סכום נכבד מאוד בימים ההם, ופין ורעייתו עמלו על פרעונו עד שנת 1857.⁶⁸ הסכום הושג בחלקו מתרומות מחוץ-לארץ ובחלקו מהלוואות

67 תהלים קכז א. ברישומי ביומנו מן ה-6 וה-7-12 ביולי 1852 קבל פין על ההוצאות הרבות הכרוכות בהעסקת יהודים. ב-10 באוגוסט באותה שנה ציין פין שהאכיל יותר מ-100 אנשים באחוזתו: 'מנין יבוא הכסף? כל האנשים סבורים שאני עשיר מופלג'. ראה ביומנו, מחברת 15.

68 הרישומים הראשונים על העיסקה ביומן, מחברת 13, 23 ו-26 ביולי 1850. כל המקורות מציינים את שנת 1852 כשנת הרכישה, בהסתמך על פין (לעיל, הערה 6), עמ' 13. אך לפי היומן החלה פעולת הרכישה שנתיים קודם לכן, באמצעות טאנוס. על פרשת כרם-אברהם נכתב רבות, ונציין כאן רק את המאמרים המסכמים: פירסט (לעיל, הערה 8), עמ' 6-9; צ' אילן, 'לתולדות בית פין בכרם אברהם', קרדום, 21-23 (תשמ"ב), עמ' 181-185.

חדשות. יש להדגיש כי בעת רכישת השטח, לא היה עדיין כל יישוב מחוץ לחומות. הטיפול העיקרי במקום היה בידי גב' פיין, שגם הקימה בשנת 1852 חברה ציבורית בשם 'מושבה תעשייתית להעסקת יהודי ירושלים',⁶⁹ שנועדה לאסוף תרומות באנגליה וברחבי תבל וכן לנהל את הפעולות במקום. בידי החברה היתה גם הבעלות על המקום, ובראשה עמדה גב' פיין. מטרת ה'מושבה' היתה העסקת יהודים עניים בעבודות בנייה ובחקלאות על בסיס יומי, מבלי לנתקם ממקומות מגוריהם. היה זה מפעל פילנתרופי מובהק, שמצד אחד, הקל באורח משמעותי את מצוקתן של מאות משפחות, ומצד אחר, הקנה לרבים מקצוע ומיומנות בתחומי הבנייה והחקלאות.

משפרצה מלחמת קרים והיישוב נותק ממקורות התמיכה שבאירופה, התפתח משבר חמור, ומשפחות רבות הגיעו לחרפת רעב, בני הזוג פיין נחלצו לעזרת היישוב, וקראו לידידיהם באנגליה ובארצות שונות לשלוח תרומות. כאשר הכספים לא הספיקו, היו נכונים ליטול הלוואות בריבית קצוצה, על-מנת להגדיל את מספר העובדים והנתמכים. המצב החמיר בחורף הקשה של שנת 1854, כאשר בנוסף למצוקה הכלכלית סבל היישוב גם מסופות שלג ומקור עז. גב' פיין החלה בחלוקת לחם פעמיים בשבוע וכן בחלוקת פחמים.⁷⁰ מאות צבאו על בית פיין, כדי לזכות בלחם; כאשר אזל הלחם שלח פיין את האנשים לקנות על-חשבונו כיכרות נוספים בשוק, והוא מציין ביומנו כי גם מעשה צדקה זה עורר התנגדות, ור' ישעיהו ברדקי קרא לציבור להימנע מלהיזקק לעזרת הזוג החשוד בכוונות מיסיונריות.⁷¹ גב' פיין הקימה גם אגודת נשים ('Sarah Society'), שחברותיה נמנו עם הקהילה הפרוטסטנטית, והן יצאו לבקר בבתי הנוזקים ולסייע להם במידת האפשר, בחלוקת בגדים ובטיפול בחולים וביולדות. האגודה הושיטה עזרה במשך כמה שנים, אך גם היא נחשדה בכוונות מיסיונריות, בעיקר בשל הרכב פעיליה.

הסיוע העיקרי שהושיטו בני הזוג פיין היה במתן תעסוקה בכרם-אברהם. כשל הרצון להגדיל ככל האפשר את מספר המועסקים לא היתה זאת תמיד עבודה של ממש, אלא מעין 'עבודת דחק'.⁷² המטרה העיקרית היתה לספק קיום מינימלי למשפחות הרעבות. פעולה זו תוארה בהרחבה בספרי הזכרונות של פיין ורעייתו, ובעיקר תוארו שם שמחתם של העניים המרודים, חלושי הרעב, על עצם העסקתם, חריצותם בעבודה ושובם בסך ובשירה לעיר בגמר המלאכה, וכן עמדו, כאמור לעיל, על הימנעותם מתעמולה מיסיונרית גלויה.⁷³ לכל עובד ניתנו בכל בוקר כיכר לחם ושתי ביצים קשות – מזון שעקף את בעיית הכשרות; מחצית הכמות נועדה לארוחת הבוקר לפני העבודה והמחצית השנייה לארוחה נוספת. מספר המועסקים לא היה יציב, אלא היה תלוי בתרומות שהגיעו מארצות שונות. בשיאו עלה המספר על 200 איש וסופקה פרנסה כלשהי לכ-800 נפש, אבל לעתים, משלא

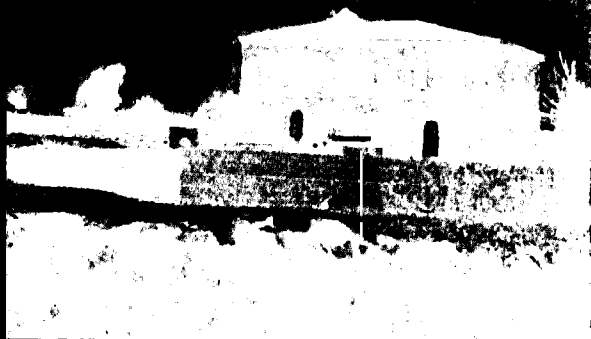
69 'Industrial Plantation for Employment of Jews of Jerusalem'. חיימסון מציין בדין כי גב' פיין היתה הראשונה בזמן החדש לשים אתים ומגרפות בידי יהודי ירושלים, ראה: A.H. Hyamson, *Palestine: The Rebirth of an Ancient People*, London 1917, p. 70

70 פיין (לעיל, הערה 6), עמ' 117-118; יומן פיין, מחברת 17, 10 בפברואר 1854.

71 'בשבת האחרונה דרש ר' ישעיהו בבית-הכנסת (וטען) שבגלל החטא של קבלת צדקה כזאת מידי נוצרים, מעכבים היהודים את ביאת המשיח, יומנו של פיין, מחברת 17, רישום מה-1 במאריס 1854.

72 'המטרה לא היתה עבודה לשם עבודה, כי אם צדקה על-ידי עבודה כביכול, וכדי שלא תופסק העבודה היו הורסים היום את אשר בנו אתמול ושבים ובונים באופן אחר'; ילין (לעיל, הערה 64), עמ' 13.

73 פיין (לעיל, הערה 6), עמ' 123-124, 132-134; פיין (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 75-76. פיין מתאר בהתרגשות כיצד מלאו עיניו דמעות, בראותו את העובדים צועדים בשירה ובשמחה, והוא נזכר כפסוק 'ובאו ציון כרנה ושמחת עולם על ראשם' (ישעיה נא יא).

בית הקונסול בכרם אברהם אז והיום

המנזר בארטס — תצלום
אוויר

מנזר ארשס והגנים סביבו

נותרו כספים, צריך היה לצמצם את מספר המועסקים במידה ניכרת. כשגדל מספר המועסקים, אסרו הרבנים להיזקק לעזרה זו מחשש להשפעה מיסיונרית, וניסו למנוע גם את היציאה לכרם-אברהם. אולם במצוקתם הפרו רבים את האיסור, והגיעו בכל זאת לעבודה, לשמחתו של פין, שראה בכך נצחון על הרבנים הקנאים.⁷⁴

בכל תקופת כהונתו של פין הסתייג המיסיון מן המפעל בכרם-אברהם, בראותו בו פעילות מתחרה. רק לאחר פטירתו של פין, כאשר אלמנתו דאגה להמשך העסקת יהודים במקום, עד תחילת המאה העשרים, נוצר שיתוף-פעולה עם אנשי המיסיון בניהול המפעל.⁷⁵

מכל שלושת המפעלים היו למפעל בארטס ההשלכות מרחיקות לכת ביותר על עתידם של פין ורעייתו, משום שסיבכם בחובות כבדים ללא-נשוא ובסכסוך דיפלומטי חמור, וקירב את קץ כהונתו של הקונסול. שתי מטרות הציג לעצמו פין בכל פעולותיו בארטס — להוכיח כי אפשר להצליח בעבודת-אדמה בארץ-ישראל, ביוזמת אירופאים ובהדרכתם, ולהפוך אדמה שוממה למקום פורח ומשגשג, כדגם מובהק לארץ כולה. כמורכב חתרו בני הזוג פין ליצירת משק חקלאי, שבו יעבדו יהודים — אך בעיקר מומרים או יהודים מועמדים להמרת הדת — בחקלאות, כדי לאפשר להם לעסוק בעבודה יצרנית ולהפריך את הטענות בדבר השתמטותם מעבודת כפיים. הדמות המרכזית בקורות ההתיישבות בארטס היה משולם, נתין בריטי אשר הגיע לראשונה למקום בשנת 1845, התרשם מאוד מפוריותו ומשפעת המים, והחל לפעול לחכירת האדמות מתושבי הכפר, שנטשוהו בשל בעיות מסים והתגוררו במצודה הסמוכה של בריכות-שלמה.⁷⁶ תחילה עיבד משולם רק אדמות מעטות, בעזרת אריסים, בעוד שהוא עצמו המשיך להתגורר בירושלים. רק ב-12 ביוני 1850 החליט לעבור עם משפחתו לארטס.⁷⁷ משולם החל לפתח את חוות ארטס, שהפכה תוך זמן לא רב לסיפור הצלחה, והשתבחה בהישגים ניכרים בעבודת-האדמה ובמטעים. מתחילה עמדה החווה כמוכרן תחת חסות בריטית, והקונסול ביקר בה לעתים תכופות, וסייע בידי משולם להתגבר על הקשיים הראשונים. במשך השנים ביקרו במקום אורחים ותיירים רבים, שבאו לראות בעיניהם את הפלא בשממה — הניסוי המוצלח של התיישבות חקלאית אירופית.

אולם חלקו של משולם לא שפר עליו. לאחר שנים מעטות של פריחה ושגשוג תכפו עליו צרות רבות, ולא היה לאל ידו להיחלץ מהן. תחילה הגיע להסכם עם בני תע'מרי, השבט הברדווי השכן,

74 ירבנים הטילו חרם על המושבה שלנו, לדאבונם הרב של העניים. הבוקר עמדו הרבנים כשער יפו כדי למנוע צעירים ללכת לעבודה, אולם הם התחמקו דרך שער שכם. 50-60 לא באו לעבודה, רישום ביומן, מחברת 17, 24 ביולי 1854. ודאי לא עמדו הרבנים עצמם בשער, אלא שליחיהם. ראה גם: פין (לעיל, הערה 5), א, עמ' 73; פין (לעיל, הערה 6), עמ' 124.

75 לאחר מלחמת-העולם נרכש השטח בידי יהודים והוקמה שכונת כרם-אברהם. בית פין, הבית הראשון שנבנה בידי יהודים מחוץ לחומות — מלבד טלביה — עורנו עומד שם, ברחוב עובדיה 24.

76 לסיכום פרשת ההתיישבות ראה: ר' רובין, 'לקורות ההתיישבות בכפר ארטס', ספר וילנאי, א, ירושלים 1984, עמ' 325-331. אך יש מקום לתיקונים ולהשלמות במאמרו של רובין.

77 J. E. Hanauer, 'Notes on the History of Modern Colonisation in Palestine', *PEFQ* (1900), p. 127 יצוין, שכבר לפני כן, ב-7 באוקטובר 1849, התיישב במקום הנרי בלדנספרגר (Baldensperger), שהגיע ארצה עם קבוצה מיסיונרית, וביקש לעסוק בחקלאות. בתיווכו של גובאט נכנס לשותפות עם משולם, אך עזב את המקום בשנת 1851. ראה: שם, שם; רובין (לעיל, הערה 76), עמ' 327-328; ובפרוטרוט ראה: Ph. Baldensperger, *The Immovable East*, London 1913; ובתרגום לעברית: פ' בלדנספרגר, המזרח הבלתי-משתנה, תל-אביב תשמ"ב.

דבר חלוקת מקורות המים וגבולות הנחלה, לכל יתנכלו לחווה ולמטעים. אולם לא חלף זמן רב, ובני השבט פלשו מדי פעם לארטס, שדרו ובזוו, השתמשו באדמות החווה למרעה, ופגעו קשות בעמלו של משולם. לעתים נאלץ משולם להפיס את דעתם ולהגיע לפשרות עימהם, אך שוב ושוב הפרו את הבטחותיהם, התנפלו על החווה, וגרמו להרס רב.⁷⁸ כל נסיון להגיע עימהם להסכם היה קצר ימים, וחרף כל מאמציו לא הצליח משולם למנוע את התנכלויות שכניו העוינים.

יחסים מעוררים אלה חייבו את משולם להיזקק יותר ויותר להגנתו של פיין. משגברה תלותו בהגנת הקונסול, עמד לא פעם חסר-אונים בפני שרירות לבו של פיין, ששאף לעשות בחווה כבתוך שלו. יחסים אלה החריפו בעת הסכסוך הממושך של משולם עם קבוצת האדוונטיסטים האמריקנים בראשות קלוריןדה מינור, שנכנסה לשותפות עמו במארס 1852, רכשה אדמות בארטס, ואף הגיעה להישגים חקלאיים ניכרים.⁷⁹ אולם משנתגלעו סכסוכים בין השותפים, התערב פיין באורח פעיל — לא-במעט בהשראת אשתו השאפתנית — וליבה את המחלוקת, עד שהאמריקנים החליטו לעזוב מחמת נגישותיהם של הקונסול ומשולם, עושה דברו. ביוהרתו הלאומית היתה הצלחת האמריקנים לצנינים בעיני פיין, והסכסוכים הבלתי-פוסקים הגיעו להאשמות הדדיות במעשי הונאה ורמאות ואף במעילה בכספים.⁸⁰ בצרתם פנו המתישבים האמריקנים לעזרת קונסול ארצות-הברית בביירות — שכן באותה עת לא היה קונסול אמריקני בירושלים — והסכסוך הפך לתקרית דיפלומטית בין שתי המעצמות. בהמשך הדברים עלתה בפעם הראשונה התביעה להדחת

78 ראה רישומים ביומן האישי של פיין, מחברת 15, 19 ביולי ו-6 באוגוסט 1852. על מעשי הרס ביוני 1853 ראה: בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 131. השיא היה בפברואר 1857, כאשר בני השבט העוינים פתחו את הסכר של בריכות-שלמה, והציפו את שטחי הנחלה. השטפון גרם להרס רב, 'שנות העמל של משולם ירדו לטמיון'. ראה ביומנו של פיין, מחברת 21, 24 בפברואר 1857; בלומברג (שם), עמ' 254. על ארטס ראה גם: פיין (לעיל, הערה 5), א, עמ' 228-230, 328; ב, עמ' 64, 73-74; פיין (לעיל, הערה 6), עמ' 165, 166; טיבאווי (לעיל, הערה 42), עמ' 128.

79 Clorinde Minor (1808-1855) היתה בתחילה מילגריסטית בולטת. בשנת 1843, משלא התרחש 'קץ העולם', שעליו ניבא ויליאם מילר — ראש התנועה — הצטרפה לאדוונטיסטים, כת שומרי השבת. לאחר ביקורה הראשון בארטס, בשנת 1849, פרסמה קונטרס נלהב על רעיון של התיישבות חקלאית נוצרית בארץ-ישראל וקירוב היהודים לעבודת-אדמה: Philadelphia 1851, *Philadelphian or Tidings from Jerusalem*, C. Minor, (Nwe York 1977). הסכם השותפות בין משולם לאדוונטיסטים, שנחתם ב-14 במאי 1852, קבע חלוקה שווה של הרכוש והבניינים החדשים — אך לא של הבניינים שהקים כבר משולם — וכן חלוקה שווה בהוצאות וברווחים. אך כבר במארס 1853 נאלצו האדוונטיסטים לעזוב. על פרשת ההתיישבות של קבוצת מינור ראה: ליפמן (לעיל, הערה 40), עמ' 119-126; הנואר (לעיל, הערה 77), עמ' 128-132; וכן: V.D. Lipman, 'America — Holy Land Material in British Archives, 1820-1930', M. Davis (ed.), *With Eyes to Zion*, II, New York 1986, pp. 29-32. יש הטוענים כי מרבית הירקות האירופיים, לרבות תפוחי-אדמה ועגבניות, נשתלו לראשונה בארטס על-ידי המתישבים האמריקנים. אחרים מייחסים זאת למשולם עצמו. ראה התיאור של רוג'רס (לעיל, הערה 16), עמ' 69-72. לאחר שעזבה את חוות ארטס עברה הקבוצה צפונית ליפו, והקימה שם יישוב בשם 'הר התקווה'.

80 לפי זכרונותיה של הגב' פיין, הוננו האמריקנים את משולם, ותבעו ממנו כספים. לדבריה, גרמו המריבות להטרדה ממושכת, ורק כעבור 4 שנים יושבה המחלוקת. ראה: פיין (לעיל, הערה 6), עמ' 104, 166. ספרו של פיין (לעיל, הערה 5) מתעלם מכל הפרשה. בלומברג נוקט עמדה קיצונית נגד פיין, ובהסתמך על תיעוד קונסולרי אמריקני הוא טוען שפיין התנכל לאמריקנים ורצה לגרשם, כדי לקנות את ארטס לעצמו. ראה: בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 146-147, 207-210. ההאשמות ההדדיות במעילה בכספים, בחשבונות בלתי-אמינים ובמעשי הונאה לא נתבררו עד הסוף, וכל צד עמד על שלו, כפי שגם מוכיח הדו"ח הסופי של החוקר הרשמי, לורד נאפייר (Napier). ראה קטעים מן הדו"ח אצל ליפמן (לעיל, הערה 40), עמ' 120-125; ועל החקירה ראה להלן. ברם, מן הראוי לציין שבשנת 1862, כאשר משולם יצא בהאשמות חמורות נגד פיין ואישתו, תמך לחלוטין בגריסת האמריקנים.

פין, ובקושי רב נחלץ ממיצוי הדין עימו. במשפטים שהתנהלו בפניו גילה פין משוא-פנים, במגמה להיפטר מן האמריקנים. לאחר עזיבתם השתלט על רכושם במקום. לכאורה העביר את הרכוש למשולם, אך למעשה ביקש להיות לא רק המגן על ארטס, אלא הבעלים של המקום.⁸¹ מעתה גברו מצוקותיו של משולם. בשנת 1856 רכשה גב' פין חלק מאדמות ארטס, שהיה עד אז כחכירתו של משולם.⁸² בספטמבר 1860 רכש הזוג פין את האדמות הסמוכות של באקוש, מעבר לדרך חברון,⁸³ ובמארס 1861 — את אדמות הכפר הנטוש פע'ור, דרומית-מערבית לארטס.⁸⁴ למעשה השתלטו בני הזוג פין על כל האדמות מסביב. כל הרכישות הללו עלו ממון רב, שגויס על-ידי הלוואות בריבית קצוצה שהפכו את פין לבעל חובות כבדים. משולם נדחק לקרן זווית, ומצבו החמיר משנה לשנה.

היחסים בין בני הזוג פין לבין משולם הגיעו למשבר גלוי בעטיו של פיטר, בנו-בכורו של משולם. פיטר בלט בכשרונותיו, הרשים את פין ורעייתו בנועם הליכותיו ובמתק שפתיו, והצליח לכבוש את לבם.⁸⁵ הם נתנו בו אמן מלא, ואף קירבוהו כאילו היה בן-משפחה. מתוך חיבתם היתרה אליו התעלמו ממגרעותיו, שכן פיטר היה יהיר ומתנשא, שתלטן וחסר-מעצורים. משנתמנה על-ידי פין, בשנת 1860, לראש הלשכה בקונסוליה, ואף ניתנו בידיו סמכויות, החל לרדות בפלאחים, להתעלל בהם ולגרום להרס רכושם.⁸⁶ יחסיו עם הוריו נידרדרו עד לסכסוך חמור, והם האשימוהו שהוא מסייע לגב' פין במדיניות הנישול שלה. הם אף הזהירו את פין שפיטר מנצל לרעה את הסמכויות שהופקדו בידיו, אך פין לא שעה להם. משנתרבו התלונות על מעשי

81 זכויות הבעלות של משולם אינן ברורות. ייתכן שעם סיום הסכם החכירה, בסוף שנות החמישים, הפך לבעל החווה המקורית. אולם גב' פין טיפלה במרץ ברכישת אדמות בארטס ובעיבודן, וזאת כשם חברה חדשה שהקימה לצורך זה, 'חברה חקלאית יהודית' (Jewish Agricultural Association), שנועדה להעסיק יהודים בעבודת-האדמה, ובעיקר ליצור תעסוקה למומרים ולמועמדים להמרת הדת.

82 הקנייה בוצעה ב-13 במאי 1856, במחיר של 150 ליש"ט. ראה: בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 173-175. פין כתב ביומנו כי מימון הרכישה נעשה על-ידי הלוואה של 100 ליש"ט והיתרה נלקחה מקופת 'המושבה' של כרם-אברהם. ראה: יומנו של פין, מחברת 20, 13 במאי 1856. ככל שהשתלטו בני הזוג פין על ארטס, נידרדר מצבו של משולם. בשנת 1858 התנפלו שוב בני תע'מרי על ארטס, והסבו נזקים חמורים.

83 ביומנו של פין צוין שכרמי באקוש ומטעיו יהיו תחת הנהלת אישתו, בשביל 'מושבת החרושת', ראה: מחברת 25, 7 בספטמבר 1860. בני הזוג בנו שם גם מעון קיץ. ראה: J. Finn, *Byeways in Palestine*, London 1868, pp. 435 ff. בספר זה מתאר פין את האחוזה בארטס כרכוש, ומספר שהעסיק בה כפריים, וכן שניטעו שם כרמים ונקצרה תבואה, 'הסביבה שנודעה לשימצה בגלל מעשי-שוד הפכה לבטוחה לחלוטין'.

84 ראה: יומנו של פין, מחברת 25, 4 בדצמבר 1860; מחברת 26, 16 במארס 1861. פין הוסיף הערה מעניינת, המעידה על מצוקתו הכספית: 'מקווה אני באמצעות רכישה זו ליצור תוספת לפרנסת משפחתי, למשכורת הרשמית ולסילוק חובותי הכבדים'. ראה גם: פין (לעיל, הערה 83), עמ' 449; נ' שור, 'משפחת הקונסול פין בירושלים', קתדרה, 30 (טבת תשמ"ד), עמ' 86-87; צ' אילן וד' עמית, 'אחותו של הקונסול פין בכפר פע'ור ובעקבותיו רשם כך גם בלומברג, לעיל, הערה 7. אולם בספרו (לעיל, הערה 83) כותב פין Faghoor, מה שקרוב יותר לשם המקראי 'פע'ור'. ב-28 בנובמבר נהרסה החווה על-ידי השכנים העוינים, שידעו כבר על הדחת פין, ראה רישום ביומן מאותו יום, מחברת 27. ראה גם על פרשת זרעי האקליפטוס אשר הובאו לפע'ור: ב' רוזן, 'ראשית אקלום האקליפטוסים בארץ-ישראל', קתדרה, 59 (ניסן תשנ"א), עמ' 96-98.

85 בספרי הזכרונות של פין ואשתו, פיטר משולם כמעט אינו נזכר. אך ראה שבחים עליו: רוג'רס (לעיל, הערה 16), עמ' 341, וכן רישומים רבים ביומנו של פין.

86 על המינוי ראה ביומנו של פין, מחברת 25, 2 בנובמבר 1860. כאשר רוג'רס, סגן-הקונסול בחיפה, נתמנה לקונסול בדמשק, הציע פין את פיטר למלא מקומו, ראה: שם, 23 בפברואר 1861. אולם משרד החוץ דחה את ההצעה.

הנסיך מוויילס
בביקורו בארץ

ההתעללות והאלימות של פיטר, נאלץ הקונסול לחקור את ההאשמות השונות, אך 'חקירתו' העלתה שפיטר חף מפשע, ומעשיו של הלה נמשכו באין מפריע. בינתיים החמיר המצב בארטס, ומשולם עמד לפני פשיטת-רגל. עתה הועלו האשמות הדדיות בין גב' פיין לבין משולם בדבר חובות כספיים והונאה בחשבונות, והאשמות אלה הובאו לדיון משפטי בפני הקונסול. פיין לא פסל את עצמו מלשבת בדין, והכריע לטובת אישתו. משולם נטש את ארטס והתיישב בירושלים, בהתריעו על העוול שנעשה לו, ובהאשימו את פיין ואת בנו פיטר בהתנכלויות ובכוונה ברורה לנשלו מכל רכושו.⁸⁷

בעת ביקורו של יורשה-העצר הבריטי, הנסיך מוויילס, באפריל 1862 בירושלים,⁸⁸ ניצלו יריביו של פיין את ההזדמנות להגיש לאורח עצומות ותלונות נגד פיין, למען יעבירן למשרד החוץ. אחת התלונות החמורות היתה של משולם, שהעלה על הכתב את קורות ארטס ואת פרשת היחסים העכורים עם פיין ורעייתו, בהאשימו אותם בהרס עמלו במשך שנים ובכוונת השתלטות על רכושו. גם נגד מעשיו החמורים של פיטר הוגשו תלונות רבות. התלונות, שהועברו באמצעות הנסיך

87 משולם הגיש ב-24 באוקטובר 1861 תביעה רשמית נגד הקונסול ואישתו, ראה רישום ביומנו של פיין מאותו יום, מחברת 26. ב-11 בנובמבר 1862 רשם פיין ביומנו (מחברת 27): 'משולם ואישתו בעיר; נטשו את ארטס בתואנת שווא של סכנה מצדי ובנם פיטר. העסק הזה איום'.

88 לימים המלך אדוארד השביעי (1841-1910). ראה על הביקור והשלכותיו להלן.

ללונדון, וירזו לא-במעט את ההחלטה להעביר את פין ממישרתו. ברם, עד שהחלה החקירה הרשמית במעשי פין, לא ידע הלה על העצומות ועל משקלן בעיני משרד החוץ. הסכסוכים בין גב' פין למשולם נמשכו גם אחר ביקור הנסיך, והביאו לפשיטת-הרגל של משולם ולהוצאת צו קונסולרי למכירת הנכסים. במכירה הפומבית רכשה גב' פין את ארטס ב-45,000 פיאסטר, כלומר למעלה מ-400 ליש"ט.⁸⁹ בוודאי לא היה בידה סכום עתק כזה, ואולי שילמה לנושי ארטס רק מקדמה. מכל מקום, משולם נושל מנכסיו ונשאר מחוסר-כול. אולם בשנת 1863 נתהפך הגלגל. בעקבות החקירה הרשמית במעשי פין ובחובותיו בוטלה רכישת ארטס על-ידי גב' פין, והנכס חזר לבעליו. משולם שב לאחוזתו, והחל לשקמה. בשנת 1874 עדיין ישב שם,⁹⁰ וכנראה חוסלה החווה זמן-מה לפני מותו בשנת 1878.

איש ריב ומדון

כאמור, לא היה כמעט גורם בירושלים, שעיימו הצליח פין לקיים יחסים תקינים. במשך שנות כהונתו הגיע לעימותים ואף לסכסוכים קשים עם הגורמים השונים, וככל שהחריפו הסכסוכים, גברה מצוקתו ונשמטה הקרקע תחת רגליו. שרי החוץ נזפו בו שוב ושוב,⁹¹ עד שנתגבשה ההחלטה להעבירו מכהונתו.

מערכת היחסים שבין פין לבין ראשי היישוב היתה מורכבת ואמביוולנטית. פין לא התפקק בהגנה על היישוב ובעזרה משמעותית לקיומו, אלא שאף למעורבות ניכרת בענייני הפנימיים, עד כדי השתלטות והכרעה. ראשי היישוב אמנם הכירו תודה למגינם רב ההשפעה, אך הם לא השתחררו במשך כל השנים מן החשש מפני מגמותיו המיסיונריות, וגם התייחסו במורת-רוח לנסינותיו לאכופך את דעתו על היישוב. כאשר הגיעו היחסים עד משבר, ופין נאבק באופן גלוי בהנהגה הרוחנית, לא זכרו לו עוד את מעשיו הטובים, התלוננו עליו ותבעו את הדחתו. בשנים הראשונות שקד פין על הידוק קשריו עם ראשי היישוב. בדיווחיו למשרד החוץ וברישומי היומן הבלתי את יחסי הידידות שרקם עם ראשי היישוב.⁹² אולם משרבו סכסוכי עימם

89 ב-9 באוגוסט 1862 ניסה עוד משולם להתפשר, מפני שהוא מרחם על הקונסול, שאישתו הכניסה אותו לתוך כל הצרות, וטען כי אם היא תסכים ליישב את כל החשבונות בדרך רצויה, הוא יטול הכל על עצמו ויצייל אותו. אך הקונסול צריך לוותר על פע'ור. ראה ביומנו של פין, מחברת 27. אולם ב-9 בדצמבר באותה שנה, כאשר פין כבר ידע על הדחתו, ניתן הצו למכירת חוות ארטס, שנקנתה בידי גב' פין במכירה פומבית. ראה: שם, 15 בדצמבר 1862. ב-23 באותו חודש רשם פין ביומנו (שם) כי יצא עם אשתו לארטס, כדי לציין רשמית את תפיסת הקנייה. משולם גולל את האשמותיו במכתב ששלח לשר החוץ לורד ראסל ב-27 בנובמבר 1862 ובמכתב ששלח לקונסול מור — יורשו של פין בתפקיד הקונסול — ב-24 במארס 1863 (שני המכתבים בגנוך, חטיבה 123/1, תיק 27). הוא האשים את גב' פין בניצול מעמד בעלה וכוחו כדי לנשלו במרמה מכל רכושו בארטס, בהעלמת מסמכים ואף בשכנוע בנקאים יהודים, שלא להעניק לו אשראי נוסף, ולכן הגיע לפשיטת-הרגל.

90 A.J. Bost, *Souvenirs d'Orient*, Neuchâtel 1875, p. 200

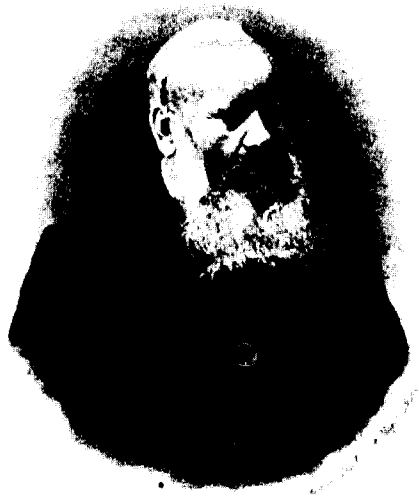
91 'קרוב לוודאי שלא היה קונסול בריטי אחר, שגנוף בזה אחר זה על-ידי 4 שרי חוץ שונים, ובכל זאת המשיך למלא תפקידו', N. Shepherd, *The Zealous Intruders*, London 1987, p. 128

92 פין ביקר בבתי-כנסת, השתתף בחתונות של יהודים, והתארח בבתים פרטיים בימי חג. לדברי פין, הראשון-לציון, שביקר אצלו עם חברי בית-דינו, בפרוס שנה אורחית חדשה, הביע משאלה שפין ישמש קונסול כל היהודים בארץ. ראה: יומנו של פין, מחברת 13, 26 בדצמבר 1849; וכן: חיימסון א, תעודה 105. ב-7 בנובמבר 1848 השתתף פין בכרית-מילה של בנו של מתורגמן, ותיאר את הטקס בהרחבה ביומנו, ראה: שם, מחברת 10. בפורים תרי"ג ניסה להניא מיסיונרים להטיף לנצרות בראש חוצות ברובע היהודי. ראה: שם, מחברת 15, 24

בגין המומרים, לא היסס פין לכנות את הרבנים 'חשוכים וקנאים'. בייחוד החריפו הסכסוכים בשנים האחרונות לכהונתו, כגון בפרשת יוסף שלום, שהביאה גם למאסר שני רבנים ולריב סמכויות גלוי.⁹³ סכסוך זה הביא להתערבות משרד החוץ הבריטי, שגינה במפורש ובלשון בוטה את החריגה של פין מסמכויותיו. שר החוץ הלורד ראסל אף מצא לנכון להטיף לו מוסר: 'באופן כללי עלי לדרוש ממך לנהוג כלפי היהודים בידדות ובהתחשבות. אין לך כל עסק בעקרונותיהם הדתיים או בתקנות הפנימיות של קהילתם'.⁹⁴ אפשר להבין כיצד פגעו דברים קשים אלה בפין אחרי 15 שנות פעילות אוהדת ויזומה למען היישוב. ברם, הוא לא שעה לדברי האזהרה, והמשיך להתערב בעניינים פנימיים של היישוב היהודי ואף להיאבק בסמכויות המשפטיות של הממסד הרבני. בכך גרם לתלונות נוספות עליו, וקירב את קץ כהונתו. אופייני הדבר שדווקא מערכת היחסים עם ראשי היישוב, שבה השתבח במשך שנות כהונתו, היתה לבסוף גורם חשוב לנפילתו. חמורה עוד יותר היתה מערכת היחסים של פין עם הבישוף גובאט,⁹⁵ ראש העדה הפרוטסטנטית בארץ. לשאיפת ההשתלטות של פין על ענייני המיסיון — שהיה כפוף לגובאט — נוסף גורם לאומי מובהק. גובאט, שנתמנה על-פי ההסכם על-ידי מלך פרוסיה, היה יליד שווייץ וגדל על ברכי התרבות הגרמנית. ממילא היה חשוד בעיני פין, שאינו מייצג כהלכה את האינטרסים האנגליים,⁹⁶ מה גם שגובאט מצא בנקל שפה משותפת עם הקונסול הפרוסי רוזן, יריבו הבולט של פין. במרוצת הזמן סבר פין, לעתים בצדק ולרוב שלא בצדק, כי השניים התקשרו בקנוניה נגדו ונגד בריטניה, וכי הבישוף נוטה יתר-על-המידה לצד פרוסיה. בראשית כהונתם של הקונסול והבישוף שררו ביניהם יחסים תקינים, אך נקפו רק שנים אחדות והיחסים הגיעו עד משבר חמור. גובאט, אישיות מרשימה ותקיפה, התייחס במורת-רוח למעורבותו היתרה של פין בענייני המיסיון והכנסייה, ודאג להבהיר לו את תחומי סמכותו ולהדגיש מי הוא 'בעל-הבית' האמיתי בענייני הכנסייה. סיבה נוספת למתיחות ביניהם היתה המדיניות המיסיונרית שנקט גובאט כבר מתחילת כהונתו, ואשר היתה שונה מזו של החברה הלונדונית, שריכזה את כל מאמציה בקרב היהודים. גובאט לא טרח הרבה בשכנוע יהודים, ואף לא האמין בכנות מניעיהם של המומרים. מאמציו העיקריים הופנו לפעילות בקרב עדות נוצריות אחרות, ובייחוד היוונים-האורתודוקסים, כדי לשכנעם להפוך לפרוטסטנטים. מדיניות זו לא היתה מקובלת על פין, שמאז ומתמיד שאף להביא את בשורת הנצרות ליהודים, מה גם שמדיניותו של גובאט גרמה להרעת היחסים עם ראשי העדות

במארס 1853. פין השתתף באירועים רבים ביישוב היהודי והפגין ידידות והתעניינות, ועל כך מעידים ספרי הזכרונות שלו ושל אשתו.

- 93 ראה: חיימסון, לפי המפתח: 'יוסף שלום'; ראה גם: ילין (לעיל, הערה 64), עמ' 42.
- 94 מכתב מיום 12 בדצמבר 1861, PRO, FO 78/2068; חיימסון, תעודה 213.
- 95 Samuel Gobat (1879-1799) היה הבישוף השני בירושלים. שימש לפני כן מיסיונר בכיר במזרח הקרוב ובחבש, והגיע לירושלים בדצמבר 1846. על תולדות חייו ראה: H. Thiersch (ed.), S. Gobat, *Sein Leben und Wirken*, Basel 1881 וסכסוכים בינו לבין פין ראה גם מאמרי, לעיל, הערה 53.
- 96 במכתב אל הבישוף כתב ידידו: 'צרפתי על-פי הלשון, הנך גרמני לפי נטיית-הלב והפכת לאנגלי כתוצאה מהתקשרותך עם המיסיון האנגלי'. ראה: גובאט שם, עמ' 277. 'מעמדו של גובאט בין הנוצרים האנגלים והגרמנים לא היה קל. לגרמנים היה יותר מדי אנגליקני ולאנגליקנים יותר מדי גרמני. ראה: שם, עמ' 346-347. ראה גם: טיבאווי (לעיל, הערה 42), עמ' 133-134. שלא בצדק, משווה טיבאווי את חילוקי-הדעות שבין פין לגובאט לאלה שבין ר' יאנג לבישוף אלכסנדר, ומטעים: 'עובדה מוזרה ששום קונסול לא היה יכול לסבול את הבישוף שלו לאורך ימים'. לאמיתו-של-דבר, קיימים הבדלים מהותיים בין שתי הפרשיות, ואין כאן מקום להאריך בהם.

סמואל גובאט
(1879-1799)
מריה זלר-גובאט

הנוצריות האחרות, שקבלו על ההתחרות הבלתי-צפויה. במרוצת הזמן גרמו פעולותיו של גובאט לסכסוכים גלויים ובלתי-נעימים, שלתוכם נקלעה גם הקונסוליה הבריטית שלא מרצונה, והיחסים בין הקונסול לבין הבישוף החריפו. יצוין שלמרות השוני בדרכי הפעולה, קיבלו אנשי המיסיון את מרותו של גובאט ללא ערעור ותמכו בו, נגד פין, בכל הסכסוכים.

למתיחות שבין שני האישים נתוספה התחרות בין רעיותיהם על מעמד הבכורה בקהילה הפרוטסטנטית. שתי הנשים היו שאפתניות ושתלטניות, התערבו בענייני ציבור, קינאו אישה ברעותה, וגרמו לא-במעט להחרפת היחסים החברתיים בין בעליהן ולהיווצרות משבר ללא-תקנה.⁹⁷ אין לפטור את שתיהן מן האחריות להעמקת המחלוקת והעוינות.

במשך כ-10 שנים הלכו והחמירו היחסים עד כדי ניתוק כל מגע חברתי. פין גם עקב אחר דרשותיו של הבישוף, חרץ עליהן משפט קשה ביומנו, ובעיקר ביקש למצוא בהן סימוכין לחשדותיו בדבר חוסר נאמנותו של הבישוף לכנסייה האנגליקנית.⁹⁸ במרוצת השנים התפלגה

97 נציין הערכות אחדות של בני התקופה: 'הסיבה העיקרית — שאפתנות האישה; רצתה למלא תפקיד מרכזי בקהילה ולהיות בה הראשונה, להתערב בעסקי הבישוף ולהעדיף את העם הנבחר על מתנצרים אחרים. גובאט לא הסכים לכך, ורעייתו לא נהגה תמיד לפי כללי הנימוסין. הקונסול... תלוי ברצון אישתו, ראה: בוש (לעיל, הערה 26), עמ' 307; 'פין תחת השפעתה המכריעה של רעייתו השנונה ובעלת הרצון העז, ראה: גובאט (לעיל, הערה 95), עמ' 404; גב' גובאט וגב' פין, נשים מוכשרות ביותר; הן עתה נפרדות, אינן רואות אישה את רעותה, אינן מדברות זו עם זו, משום שבעליהן הפכו לאויבים', ראה: F. Bremer, *Travels in the Holy Land*, London 1862, p. 104

98 ביומנו של פין מצויים רישומים שונים המתארים את היחסים המעורערים שבין שתי המשפחות. הביקורים ההדדיים הלכו ונתמעטו, והשניים כמעט לא דיברו איש עם רעהו, אלא בעניינים רשמיים. כאשר גובאט נשא בשנת 1856 בלונדון נאום, שנתפרש כביקורתי כלפי הכנסייה האנגליקנית, נאחז פין בהזדמנות והתלונן בפני שר החוץ על גובאט. ראה ביומנו, מחברת 20, 8 בנובמבר 1856; ומכתבים רבים בתיק PRO, FO 78/1295. ב-4

העדה הפרוטסטנטית בירושלים לשתי קבוצות: קבוצת גובאט, שכללה את רוב אנשי המיסיון ואת החלק המכריע של העדה, וקבוצת פין שהיתה זעירה. העוינות בין שתי הקבוצות הלכה והעמיקה משנה לשנה.

משבר היחסים הגיע לשיאו בנובמבר 1857, משנודע לבישוף ולאנשי המיסיון כי בדעת פין למנות את הדרגומן ואיש-סודו, המומר שמעון רוזנטל, שנודע לשמצה, למלא מקומו לרגל היעדרות זמנית מירושלים. גובאט ותומכיו מחו נמרצות בפני משרד החוץ, בתארם את אופיו המושחת של האיש, וקבלו על התנהגותו הבלתי-הולמת של הקונסול.⁹⁹ שני הצדדים ניהלו התכתבות ממושכת עם משרד החוץ אודות פרשה זו, ולבסוף הגיש רוזנטל, ביוזמת פין, תביעת דיבה רשמית נגד הבישוף ותומכיו. פין רצה לשבת על כס המשפט לבירור התביעה, והזמין את יריביו להופיע בפניו. כאשר הם התעלמו מדרישתו, גזר עליהם ב-2 במארס 1858 לבל יעזבו את ירושלים ליותר משעתיים. התקרית הפכה לשערוריה, כעבור יומיים תבעו גובאט וחבריו ממשרד החוץ להדיח את פין ולערך חקירה במעשי הקונסול. הם הודיעו גם כי אם לא תתקבל תביעתם זו, ידרשו להעמידם תחת חסות קונסוליה בריטית אחרת או להעביר את מושב הבישוף למצרים.¹⁰⁰ ידו של פין היתה על התחונה בסכסוך זה. ב-24 במארס 1858 הגיעה מלונדון הוראה מפורשת לבטל את כל הצעדים נגד הבישוף, וכעבור זמן קצר פסקו המומחים המשפטיים בלונדון שלא היתה לפין כל סמכות להגביל את חופש התנועה של הבישוף ושל חבריו.¹⁰¹ היתה זו מפלה מוחצת וכואבת, שפגעה קשות ביוקרתו של פין ובמעמדו. הפרשה נסתיימה בהוראה תקיפה של שר החוץ, הלורד גיימס מלמסבורי (Malmesbury), לפין לחדול ממלחמתו בבישוף ובאיום להדחתו אם לא יציית להוראה זו.¹⁰² למעשה נותקו היחסים בין השניים; גובאט לא הזמין עוד את פין לביתו ואף החרים אירועים רשמיים בבית הקונסול. האיבה ביניהם נמשכה עד לסיום כהונתו של פין, וערערה עד היסוד את יחסי הקונסול עם הכנסייה והמיסיון.

אף יחסי פין עם עמיתיו הקונסולים לא התנהלו על מיי-מנוחות. בדרך-כלל חי בשלום עם נציגי מדינות קטנות. אולם על יחסיו עם נציגי המעצמות העיבו חתירתו המתמדת למעמד הבכורה של

במאי 1857 עזבו פין ורעייתו באורח הפגנתי את הכנסייה בעת דרשה של גובאט, משום שכביכול פגע באנגלים. התקרית גררה אחריה חליפת מכתבים ממושכת, שרק הסעירה את הרוחות. פין נמנע מלבקר בבית הבישוף וציין ביומנו ב-1 ביולי 1857 כי נערכה ישיבה של המיסיונרים בבית הבישוף, ולכן לא נתאפשר לו להשתתף בה. ראה: שם, מחברת 21. במשך שנת 1857 התאמצו מתווכים שונים, ובראשם אנשי המיסיון, להביא לידי פיוס ביניהם, אך פין סירב לכל הנסיונות, והיחסים הגיעו עד משבר.

99 הפרשה מתוארת בהרחבה על-ידי טיבאוי (לעיל, הערה 42), עמ' 134-137; גובאט (לעיל, הערה 95), עמ' 406-405 ובמאמר, לעיל, הערה 53. על המחאה חתמו, מלבד גובאט, ד"ר א' מאקגואן (Macgowan), מנהל בית-החולים של המיסיון, וסגנו ד"ר א' אטקינסון; א' קראפורד (Crawford), ראש המיסיון בירושלים לאחר מותו של ניקולאייסון בשנת 1856, והמיסיונר ג' ביילי (Bailey). הפרשה מתועדת במכתבים רבים בתיקי משרד החוץ, ראה: PRO, FO 78/1295, 1384, 1488, PRO, FO 78/1384, 1858, במארס 4, מחברת 22.

100 ראה מכתב גובאט וחבריו מיום 4 במארס 1858, PRO, FO 78/1384, 1858. פין כתב שם: 'אינני יודע אם בכל ימי חיי הרגשתי ראה רישומי פין ביומנו, מחברת 22, 5 ו-13 באפריל 1858. פעם כליך מדוכא'. ב-18 באפריל 1858 השמיע גובאט בכנסייה דרשה חריפה נגד פין, מבלי להזכיר את שמו, ראה: שם. ב-15 במאי 1859 ציין פין: 'מתי יהיה קץ למצוקה בעת השתתפותנו בתפילות? הבישוף נועץ בנו עיניים גסות והדרשנים מטיפים נגדנו', ראה: שם, מחברת 23. משפחת פין לא הומנה לחגיגת-הכסף של גובאט ואף לא לחתונת בתו הבכורה.

102 מכתב מ-28 באפריל 1859, PRO, FO 78/1448. בין היתר כתב שר החוץ 'עלי להודיעך, שאם אשמע תלונות נוספות עליך בקשר לעניין זה, תהא זו חובתי להמליץ בפני המלכה, שתועבר ממישרתך קונסול בירושלים'. הלורד מלמסבורי (1807-1889) כיהן כשר החוץ בשנת 1852 ובשנים 1858-1859.

בריטניה ולהאדרתה וחשדנותו מפני פגיעה אפשרית באינטרסים של ארצו ובמעמדו כנציגה הנאמן.

עם נציגי רוסיה הגיע פין לחיכוכים בשנים הראשונות לכהונתו בעניין החסות על היהודים יוצאי רוסיה, כמתואר לעיל. העימותים עם נציגי ארצות-הברית החלו בשנת 1855, על רקע הסכסוך על הרכוש האמריקני בארטס והתלונות שהוגשו נגדו.¹⁰³ התנהגותו הבוטה של פין גרמה כמעט לתקרית דיפלומטית, ועם יישוב הסכסוך ננוף ונדרש לקיים יחסים תקינים עם נציגים דיפלומטיים.¹⁰⁴ על יחסיו של פין עם הקונסול האוסטרי הראשון פיצמנו השפיע לא במעט רגש הנחיתות שלו כלפי איש האצולה המשכיל. אף כי בתחילה היו קשרים תקינים בין שתי המשפחות והקונסולים אף קיימו שיתוף-פעולה מסוים בטיפול בהתמרדותו של עבד אר-רחמן בחברון, הרי פין לא נרתע מלהאשים את פיצמנו — מאחורי גבו — בקנוניה חשאית עם הקונסול הפרוסי לתמיכה במורדים נגד השלטון העות'מאני, וזאת בעיצומה של מלחמת קרים.¹⁰⁵ ממשלת בריטניה התייחסה בכובד ראש להאשמות אלה, עד שנתברר שהיו חסרות-יסוד. היחסים המתוחים עוד החמירו כאשר בסוף 1857 הועלה פיצמנו לדרגת קונסול כללי, והוענק לו התואר רוזן. לפין, שהיה זקן הסגל הקונסולרי והיה רגיש לענייני טקס, היה קשה להשלים עם קידומו של הקונסול האוסטרי, שלמעשה ביטל את מעמד הבכורה של פין. היחסים ביניהם נידרדרו עד מותו של פיצמנו בשנת 1860. ביישוב היהודי, שהתאבל על מות הקונסול הנערץ, פשטה גם שמועה שפין אשם בעקיפין במותו.¹⁰⁶

חמורה מכל היתה מערכת היחסים העכורה בין פין לבין הקונסול הפרוסי רוזן, שהונחלה לאיבה מתמשכת.¹⁰⁷ רוזן, האקדמאי המשכיל, שהצליח לטפח יחסי אנוש טובים עם כל החוגים בארץ, הפך לשנוא נפשו של פין. לכאורה, אפשר היה להניח כי דווקא בין נציגי בריטניה לפרוסיה ישררו יחסי ידידות ושיתוף-פעולה, כשותפים בבישופות ובקיום העדה הפרוטסטנטית. ואכן, יחסים כאלה שררו בין פין לקונסול הפרוסי הראשון, גוסטאב שולץ, ופין אף נתבקש למלא את מקומו בהעדרו. אולם עם רוזן לא מצא שפה משותפת וחשד בו כי בפעולותיו הוא פוגע במעמד בריטניה ואף מכרסם במעמדו האישי. קנאת פין העבירה אותו על דעתו, וגררה אותו לצעדים

103 ראה לעיל, הערות 79-80.

104 'מחובת הקונסול להתייחס תמיד בפעולות רשמיות באדיבות כלפי כל אדם, ובייחוד כלפי נציגי המעצמות הזרות... מאמין אני, שעל-ידי אימוץ שיטה הפוכה לזו, שכנראה נקטת, יעלה בידך לקיים יחסים ידידותיים עם הרשויות של ארצות-הברית', מכתב שר החוץ קלרנדון לפין, 6 באוגוסט 1855, PRO, FO 5/606

105 אליאב (לעיל, הערה 29), עמ' 25, 91; בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 214-216.

106 פין ציין ביומנו, שמתהלכת השמועה ולפיה פיצמנו הדגיש לפני מותו, שפין גרם למחלתו בכך שמנע הקמת קיר בין בתיהם של בן חסות אוסטרי ובן חסות בריטי, וזאת חרף כל המאמצים של פיצמנו. על-פי השמועה נגרמה לפיצמנו עוגמת נפש מפאת הסכסוכים המתמשכים עם פין, והוא חלה בצהבת ומת. ופין הוסיף: 'כל זאת הפתעה בשבילי; לא היה לי מושג שתהא לכך השפעה כזאת'. ראה: מחברת 25, 21 בינואר 1861. יש לפקפק בנכונות השמועה.

107 רוזן (1820-1891) שירת בירושלים בשנים 1852-1867. הוא היה בעל השכלה רחבה, נודע כמזרחן וכארכאולוג, ושלט בלשונות המזרח. בקיאותו בחקר הארכאולוגי של ארץ-ישראל היתה בלתי-רגילה. הוא פעל רבות למען היישוב, והצליח לטפח קשרי ידידות עם כס הפאשא, אנשי הכנסייה הפרוטסטנטית, עמיתיו הקונסולים וכל חלקי האוכלוסייה. ראה אודותיו: מ' אליאב, הישוב היהודי בארץ ישראל בראי המדיניות הגרמנית, תל-אביב תשל"ג, עמ' טז-יז ולפי המפתח.

פזיזים, שרק הזיקו לו. המריבות השונות בין השניים תוארו כבר במחקרים שונים, ואין כאן מקום להאריך בהן.¹⁰⁸ נסתפק בציון עיקרי הדברים.

בשנת 1855 האשים פין את רוזן בתמיכה במורדים בחברון, וזמן־מה לאחר מכן האשימו בעמדה פרו־רוסית במלחמת קרים. ההאשמות הועברו מלונדון לברלין, והעסיקו את משרדי החוץ והשגרירות בקושטא זמן ממושך, כאשר שתי המעצמות השקיעו מאמצים לחיסול הפרשה הבלתי־נעימה, שהעיבה על יחסי הידידות שביניהן. לבסוף נתברר כי פין העלה האשמות שווא, ולא דייק בעובדות, והוא אף נאלץ להודות בכך. רוזן ניצח בכל המערכה, וחפותו הוכחה לעיני כול. פין נצטווה להשלים עם יריבו, אולם הוא לא התנצל ולא היה מוכן להודות בפומבי במשגיו. מפלתו עוד העמיקה את העוינות שביניהם, וזו פרצה שוב בשנת 1856 בשל טיפול בירושת רבי דוד הרשל, נתין בריטי, שגם נתינים פרוסים היו מעורבים בה.¹⁰⁹ חלפו רק חודשים מועטים, ומשהחריפו היחסים בין פין לגובאט והגיעו עד משבר, נוכח פין לדעת כי גובאט נתמך על־ידי רוזן, וכי הוא אף הדריכו בעצותיו. נצחונו המוחלט של רוזן היה באפריל 1862, בעת ביקורו של יורש־העצר הבריטי בארץ. רוזן, הארכאולוג והמזרחן, הועדף באופן בולט על־פני הקונסול הבריטי, ליווה את יורש־העצר בסוירו בהר־הבית, בחברון ובשכם, והאפיל לחלוטין על פין הנפגע והממורמר. בכל השנים האלה היתה ידו של רוזן על העליונה, אף כי בוודאי אין לזכותו לגמרי מתככים נגד פין, ואולי היה לו חלק בהגשת העצומות נגד פין לידי יורש־העצר הבריטי. בסיום פרק זה צריך גם להצביע על מערכת היחסים המתוחה שבין פין למושלי ירושלים השונים. אמנם במהלך השנים נתחזק מעמדו של פין כנציג מעצמה אדירה, ידידת הממלכה העות'מאנית, ובייחוד בימי מלחמת קרים, ואוזניהם של המושלים היו כרויות למשאלותיו ולעצותיו. אולם תקיפותו היתה ובעיקר נטייתו להתערב בכל המתרחש בארץ, גם בעניינים החורגים לכאורה מסמכותו של הקונסול, גרמו לא־פעם לחילוקי־דעות ולערעור היחסים.

בעת כהונתו של אדהם פאשא (1849-1851) הרבה פין להטריד את הפאשא בקובלנות על פגיעות בבני חסותו, עמד בתוקף על דעתו ועורר את זעמו של הפאשא בריבוי הפניות וההשגות, בעיקר כמגן על מומרים ועל מועמדים להמרה, שבחלקם לא היו כלל תחת חסותו.¹¹⁰ יורשו

108 על הסכסוכים ראה: בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 214-217, 240, 247, 307; הנ"ל (לעיל, הערה 38), עמ' 71, 84-89; idem, 'The British and Prussian Consuls at Jerusalem and the Strange Will of Rabbi Hershell', *Zionism*, I (1980), pp. 1-8; וכך ראה התיקים 491 ו-494 בארכיון הקונסוליה הגרמנית, גנוך, חטיבה 67, ובמאמרי (לעיל, הערה 53). התיאור במסמך של גב' פין, שפורסם על־ידי שור (לעיל, הערה 84), הוא חד־צדדי ולוקה באי־דיוקים רבים.

109 האזכור היחיד לפרשה זו בספרו של חיימסון הוא בתעודה מס' 180 מן ה-3 במאוס 1856 (PRO, FO 78/1217), בנספח מציין חיימסון את התבטאות רחן מן ה-25 בפברואר 1856, כי 'טענות שאינן מוכחות אינן מוליכות רחוק, כפי שראינו לא לפני זמן רב'. לתיעוד מפורט של הפרשה ראה: גנוך, חטיבה 67, תיק 491. בדיווח השגריר הפרוסי ברנסטורף בלונדון ב־22 בדצמבר 1855 צוין, כי שר החוץ הבריטי השתכנע כי טענות פין במכתביו המגוחכים וחסרי ההגיון הן חסרות־יסוד. ראה: PRO, FO 78/1217. ב־6 בספטמבר 1856 נדרש פין על־ידי שר החוץ לנהוג ברוח של פיוס ולחסל את כל הסכסוכים, ובתשובתו הבטיח פין לנהוג כך. ביומן פין אין כמעט התייחסות לפרשיות אלה.

110 ראה: בלומברג (לעיל, הערה 7), לפי המפתח. דוגמה אופיינית ברישום מס' 28 במאי 1850: 'חמישה מכתבים נכתבו מיד לפאשא, כולם מצביעים על משגיו'. אולם הפאשא לא השיב עליהם, ולכן נשלח 'שוב מכתב חריף אליו', ראה: שם, עמ' 72. פין גם התלונן על הפאשא הקודם, ראה מכתבו מן ה-22 במאוס 1848, PRO, FO 195/292.

בתפקיד, ח'פיז פאשא, היה בעיני פין זקן תשוש וחסר-ישע, שאינו מתאים לתפקידו.¹¹¹ לכן הרשה פין לעצמו לחרוג מסמכויותיו ולהתערב באופן פעיל בדיכוי המרידה בחברון בשנת 1852 ובנסיון להשגת שלום בין השבטים היריבים, שערערו את הבטחון.¹¹² פיאמיל פאשא (1855-1857) זכה תחילה לשבחים מפין, בהיותו איש צעיר ומשכיל. אך לא חלף זמן רב, ופין האשימו בנטיות פרו-צרפתיות. חרה לו מאוד כי חרף מעמדו הבכיר, קיים הפאשא קשרים הדוקים עם הקונסול הצרפתי ושעה לעצותיו. לכן הביע סיפוק על העברתו של פיאמיל.¹¹³ אולם היחסים הגרועים ביותר היו לפין עם סוראיה פאשא (1857-1863). לטענת פין היה הפאשא אנטי-בריטי, וגילה יחס עוין כלפיו.¹¹⁴ לאחר התנגשויות שונות התלונן פין על הפאשא בפני השגריר בקושטא. היחסים ביניהם החריפו כאשר פין נקט צעדים להגן על השחיטה היהודית מפני התנכלויות הפאשא בשנים 1860 ו-1862. בשלב האחרון נוצר שיתוף-פעולה בין הפאשא לקונסול הפרוסי רוזן, כדי להחיש את הדחתו של פין,¹¹⁵ ואכן זכו השניים לראות בסילוקו של יריבם.

מבעל חוב למושט-רגל

אין ספק כי הסתבכויותיו הכספיות הכבדות של פין שימשו גורם מרכזי לנפילתו. פין היה תלוי לחלוטין במשכורתו הצנועה, שלא הספיקה כלל. בכל תקופת כהונתו לא גילה חוש של אחריות ושיקול-דעת בניהול ענייניו הכספיים. בהוצאת כספים לצורכי הקונסוליה לא התחשב כלל במסגרת התקציב שעמד לרשותו. כך נוצר גרעון שתפח משנה לשנה, וחובותיו גדלו עקב נטילת הלוואות בריבית קצוצה למימון הוצאות הקונסוליה. מסעותיו בארץ והוצאותיו האישיות.¹¹⁶ הוא לא נרתע מללוות כספים, במידה הולכת וגוברת לשם רכישת אחוזתו בטלביה והאדמות בכרם-אברהם ובארטס ולמימון תוכניותיו להעסקת יהודים ומומרים. הוא הסתמך בעיקר על גיוס תרומות מידידים ומאוהדים באנגליה ובארצות אחרות. אולם כאשר כספים אלה כוששו להגיע או נתמעטו, הוסיף מדי פעם ליטול הלוואות כדי לכסות את הוצאותיו.¹¹⁷ מחמת עול החובות הכבד

111 ראה: פין (לעיל, הערה 5), פרק ט. ב-13 באוקטובר 1853 הרשה פין לעצמו לכתוב לפאשא 'כי אינו מסוגל למשול על הארץ בתנאים הנוכחיים', ראה: PRO, FO 195/369.

112 פין (לעיל, הערה 5), פרקים יא, יד. פין מתח ביקורת חריפה על הפאשא במכתבו אל הוואלי בצידון, ראה: שם, עמ' 396-400. ב-27 באפריל 1853 גם התלונן על פגיעה במעמד הקונסוליה הבריטית, ראה: PRO, FO 78/962.

113 במכתבו מן ה-14 במארס 1857 התבטא פין בקורת-רוח על העברתו של קיאמיל מתפקידו, והביע דעה שלילית על פועלו. הוא ציין כי בכל תקופת כהונתו 'ציית בעוורון לתכתיב של הקונסול הצרפתי'. ראה: PRO, FO 78/1294.

114 לדברי הגב' פין (לעיל, הערה 6), אמר סוראיה פאשא 'ברגע שלא נזהר' כי נשלח לירושלים כדי לשבור את כוחה של הקונסוליה הבריטית ולהרוס את השפעתה, ראה: שם, עמ' 183, וכן התעלם מתלוננות פין ומכל השגותיו, ראה: שם, עמ' 243.

115 להשוואה לדברי גב' פין ראה: שור (לעיל, הערה 26), עמ' 75.

116 פין קיבל את משכורתו רק בסוף כל רבע שנה, ולכן נאלץ לקחת הלוואה בראשית כל רבעון, כדי לממן את הוצאותיו.

117 השווה: טיבאווי (לעיל, הערה 42), עמ' 133, 137; שפרד (לעיל, הערה 91), עמ' 129-130; לאסק-אברהמס (לעיל, הערה 8), עמ' 48. בביקורתו על ספרו של חיימסון ציין א"י ברוור שחיימסון התעלם מחובותיו הכבדים של פין, ראה: קרית ספר, כ (תש"ג/תש"ד), עמ' 35. גם פרשת החובות והשלכותיה לא נזכרת בספרי הזכרונות של הזוג פין.

שרבץ עליו, נקלע למשבר ללא-מוצא.¹¹⁸ מסתבר שבמהלך השנים ניטשטש הגבול בין החובות בגין הוצאותיו האישיות והוצאות הקונסוליה לבין אלה שנבעו מהוצאות למימון פעולותיו.¹¹⁹ הסכנה לפשיטת-רגל של הקונסול הבריטי הניעה את משרד החוץ לשגר בדחיפות שופט חוקר לירושלים, כדי למנוע בושט-פנים ולהגיע להסדר עם הנושים, ועם זאת להחליט על הדחתו של הקונסול שסרח.

כאמור, לעיל, בצאתו לירושלים נקבעה משכורתו של פיין ל-550 ליש"ט לשנה, ובעל-פה הוסכם על תוספת של 150 ליש"ט להוצאות הקונסוליה. בשנת 1848 הביא פיין את אדוארד רוג'רס מאנגליה כדי שימש ראש לשכתו, והגדיל בכך את הוצאותיו באורח משמעותי. אך באותה שנה הודיע משרד החוץ כי תקציב הקונסוליה נקבע ל-120 ליש"ט בלבד, וכי על פיין להחזיר את הסכומים העודפים שקיבל, בהעדר אסמכתא בכתב על אישור 150 ליש"ט. היתה זאת הפתעה בלתי-נעימה, שכן רוג'רס הוזמן למשך 5 שנים. אולם משרד החוץ לא הסתפק בקיצוץ זה, ודרש החזר של סכומים נוספים, וכך נוצר תוך 3 שנים גרעון של 170 ליש"ט. גרעון זה הלך ותפח, משום שפיין לא היה מסוגל לצמצם את ההוצאות, ונטל הלוואות בריבית כדי למלא את החסר בקופת הקונסוליה.¹²⁰

מס־ההכנסה וניכויים נוספים שניכו ממשכורתו של פיין הסתכמו בשנת 1855 ב-71 ליש"ט,¹²¹ בעוד שיוקר החיים האמיר, ומשנה לשנה גברה מצוקתו הכספית. פיין תיאר בפני משרד החוץ את מצבו שהוחמר לאחר שבשנת 1854 הוכפל מס־ההכנסה, וביקש העלאה במשכורתו. פיין חזר על בקשה זו פעמים רבות, בהצביעו גם על משכורותיהם הגבוהות של הבישוף ושל יתר הקונסולים בירושלים.¹²² אך לא נענה. במצוקתו הרבה הוסיף ללוות כספים, ובשנת 1860 הגיעו חובותיו המצטברים ל-2,300 ליש"ט. באותה שנה ניאות סוף סוף משרד החוץ להיעתר להפצרותיו

118 על-פי תיאורו של ילין, 'ולאשר המאספים בחו"ל לא היה להם מועד קבוע למשלוח הכספים וגם לא היה להם סכום קצוב, ובהיות שההוצאה פה היתה מרובה מאד, היה הקונסול לווה תמיד כספים ברוחים מופרזים ותמיד היה שקוע בחובות רבים; לווה ומוציא, לווה ומשלם, ועסקיו התנהגו בכבדות ובלי משטר וסדר'. ראה: ילין (לעיל, הערה 64), עמ' 37.

119 קשה לדעת איזה חלק מחובותיו של פיין נבע מהלוואות לכיסוי הוצאות הקונסוליה ואיזה חלק יש לזקוף לחובת פעולותיו למען היהודים ורכישת אדמות. החובות הצטברו ל-5,000 ליש"ט. אולם הפירוט של גב' פיין, המובא על-ידי שור אינו אמין, באשר הסכומים מנופחים, ואין כל פרופורציה בין סכומי ההלוואות לבין סכומי הריבית, ראה: שור (לעיל, הערה 26), עמ' 71. לפי ההסדר הסופי הסתכמו החובות ב-2,350 ליש"ט לערך, לאחר שהנושים נאלצו להפחית את הריבית במידה ניכרת (ראה להלן).

120 לדברי גב' פיין עלו הוצאות הקונסוליה על התקציב המאושר בשנת 1850 ב-85 ליש"ט. יש לשער כי גם בשנים שלאחר מכן גדל הגרעון בסכום דומה. אולם בשנת 1853 נתמנה רוג'רס לסגן הקונסול בחיפה, ומשרת ראש הלשכה נתבטלה לפי שעה, ובשל כך נצטמצם הגרעון השנתי. ההלוואות ניתנו לפיין על-ידי המנזרים, אנשי המיסיון, מומרים ומלויים יהודים. הריבית על ההלוואות היתה 12-27 אחוז. תחילה מדובר היה בריבית שנתית, אך לאחר מכן נאלץ פיין לשלם ריבית זו למחצית שנה ואף לחודשיים. ראה, למשל: טיבאווי (לעיל, הערה 42), עמ' 141.

121 סכומים אלה פורטו בסיכום שכתבה גב' פיין בשנת 1863, ראה: עובון פיין, C1, ללא תאריך. סיכום זה שאף הוא הופיע בדפוס, אינו זהה עם הסיכום הנזכר לעיל בהערה 119.

122 גובאט קיבל משכורת שנתית של 1,450 ליש"ט. במכתבו מן ה-8 ביולי 1854 ציין פיין שהפאשא מקבל פי עשרה ממנו, וכי גם לרשות הקונסולים האחרים עומדים סכומים ניכרים, המאפשרים להם לקיים רמת-חיים גבוהה, ראה: PRO, FO 78/1024. לדברי גב' פיין (לעיל, הערה 121), השתכנע גם לורד נאפייר — שנשלח בשנת 1855 לחקור בפרשת הסכסוך עם האמריקנים — בתומרת המצב הכספי, והבטיח להשתדל אצל שר החוץ לתיקון אנות. אך דבר לא נשתנה ולא אושרה כל העלאה.

hospitality.

But every year augments my difficulties - my family in increasing prices are higher, and what to do I do not know unless I active during the working period of my life, upon the pension to which I am entitled, to reside at the cheap part of Caiffa and support my children by the labour of my hands.

My enclosure No 1 will partly show the difficulty of obtaining a house in Jerusalem, but the difficulty will appear yet more distinct from the fact that the

קטע מתוך מכתבו של
פיין לשר החוץ קלרנדון
ובו הוא מתלונן על קשיי
הקיום (30 במארס 1857)

הממושכות. תחילה הודיעו לו על העלאת המשכורת ל-600 ליש"ט, אך בשנת 1861 הסכימו להעלאה ל-700 ליש"ט. כמרכן הועלתה ההקצבה להוצאות הקונסוליה ל-250 ליש"ט.¹²³ היתה זו העלאה משמעותית, אך רק הקלה פורתא, בהתחשב בעול החובות שרבץ על פיין. קשייו הכספיים של פיין במהלך השנים הניעוהו לבקש את עזרתו של הבנקאי-המומר מלוויל ברגהיים,¹²⁴ והלה נטל על עצמו להסדיר את חשבונותיו של פיין עם נושיו, אך גם העלה בפניו הצעות למכירת האחוזוה בטלביה ואדמות נוספות, כדי להיחלץ מן החובות. באין ברירה הסכים פיין

123 ראה מכתבי משרד החוץ מן ה-12 בנובמבר 1860, PRO, FO 78/1537 ומן ה-11 באפריל 1861, שם, 78/1605. לדברי גב' פיין (לעיל, הערה 121), התערב למען העלאת המשכורת לורד דאפריין (Dufferin), שסוגר מטעם הממשלה לחקירת המהומות בסוריה בשנת 1860.

124 Melville Peter Bergheim (1813-1890), יליד מחוז פוזן, המיר דתו בלונדון ונשלח מטעם החברה המיסיונרית בשנת 1838 לירושלים, כרוקח-עוזר למיסיון. בשנת 1852 נטש את מישרתו ופתח בנק, שהפך במרוצת הזמן למוסד רב-השפעה בירושלים. ראה עליו: אליאב (לעיל, הערה 107), תעודה מס' 5 וההערות בעמ' 213, וכן מאמרי, לעיל, הערה 53.

להצעות אלה, אולם ברגהיים לא הצליח למצוא קונה מתאים, שיסכים לשלם את המחיר הנדרש,¹²⁵ ופיין לא הצטער על כך. כתוצאה ממצב זה אמנם נותרה האחוזה בבעלותו, אך הפך יותר ויותר תלוי בפעולותיו הכספיות של ברגהיים, שריכז בידיו את התשלומים לנושים, ולא פעם התעמר בפין עצמו. חרף מצבו הכספי הקשה המשיך פיין לרכוש אדמות נוספות, מבלי להתחשב בהגדלת חובותיו.

לאחר ביקור יורשה העצר הבריטי, משפטה בירושלים השמועה כי הדחת פיין קרובה, נסתתמו המקורות הלהוואות, והנושים תבעו במפגיע את סילוק החובות. מצבו של פיין נידרדר עד פת-לחם. אישתו נאלצה פעמיים למשכן את תכשיטיה לזמן-מה, ופעור נחרבה על-ידי השכנים העוינים, שניצלו את שעת הכושר. בעוניו המשווע לא היו לפין כספים לרכוש עצי-הסקה בחורף, ואף מצרכי מזון בסיסיים.¹²⁶ למעשה הפך לפושט-רגל, וכל העיר ידעה על מצבו החמור. משרד החוץ, שכבר החליט להעבירו מכהונתו, שיגר לירושלים את השופט אדמונד הורנבי,¹²⁷ כדי למנוע הכרזה רשמית על הקונסול הבריטי כפושט-רגל, וזאת כאשר חובותיו תפחו כבר ל-5,000 ליש"ט. בפעילותו התקיפה הצליח הורנבי להפחית במידה ניכרת את סכומי הריבית, ובכך להוריד את החובות ל-2,350 ליש"ט לערך. כמורכן כפה על הנושים הסדר תשלומים לשיעורין בפריסת החובות למשך שנים, ומינה את הקונסול הבריטי החדש מור ואת ברגהיים לאחראים על ביצוע ההסדר. כל זכויות הבעלות של פיין על אדמותיו הוקפאו, והאדמות הועמדו לרשות שני הנאמנים — ובעיקר לרשות ברגהיים — כבטחונות לתשלום החובות.¹²⁸ לפי ההסדר חויב פיין לשלם מדי שנה 200 ליש"ט ממשכורתו לכיסוי החובות.

125 ב-16 בנובמבר 1855 ציין פיין שברגהיים סירב לתת לו מקדמה וכי לא נותר בידיו גרוש כדי לקנות אוכל... טלביה צריכה להמכר, ראה ביומנו האישי, מחברת 19. אולם ב-13 במאי 1856 דיווח על רכישת אדמות נוספות בעמק ארטס, כאשר רוב הכסף נבע מהלוואות חדשות, ראה: שם, מחברת 20. ב-9 במאי 1857 קיבל הלוואה בלתי-צפויה מן המיסיונר רוברטס בשיעור 1,100 ליש"ט בריבית של 10%, והלוואה זו אפשרה לו לפרוע חלק ניכר מחובותיו, ראה: שם, מחברת 21.

126 ב-17 בנובמבר 1862 נאלצה גבי פיין למשכן את תכשיטיה תמורת 50 ליש"ט בלבד. כעבור שבועיים פרעה את החוב, אך שוב נאלצה למשכן את התכשיטים ב-24 בדצמבר 1862, ראה הרישומים בתאריכים אלה ביומנו האישי של פיין, מחברת 27. ב-29 בדצמבר 1862 ציין פיין ביומנו כי אין ידם משגת לקנות עצי-הסקה, ולעזרתם בא הדרגמן רפאל מיוחס, שהביא להם את מוטות סוכתו, כדי להשתמש בהם להסקה, ראה: שם. רק ב-5 בינואר 1863 הצליחו לקנות עצי-הסקה, וזו היתה הקנייה היחידה במשך כל אותו החורף. ראה גם דברי גבי פיין, שפורסמו על-ידי שור (לעיל, הערה 26), עמ' 86, והכוונה שם למיוחס. ב-15 בינואר 1863 רשם פיין ביומנו: 'בין יתר סימני עונייני, לא יכולתי הבוקר להתגלח בשל מחסור בסבון', ראה: שם, מחברת 27.

127 Sir Edmond Hornby (1825-1896) נתמנה באוגוסט 1856 לשופט ראשי בבית-המשפט הקונסולרי העליון בקושטא. ב-17 ביוני 1863 רשם פיין ביומנו: 'השופט עושה נפלאות בשבילנו בהסדר ענייני הכספים, בהודיעו לכל הנושים על כוונתו להפחית את תביעותיהם לשיעורי ריבית הגיוניים'; ראה: שם, מחברת 28.

128 ההסדר נחתם על-ידי השופט הורנבי ב-26 ביוני 1863, בהסכמת הנושים, שלא נותרה להם ברירה. המסמך הופקד בארכיון הקונסוליה הבריטית, ולהעתקו ראה: PRO, FO 78/1951. לפי ההסדר, הופקדו טלביה ואדמות פיין בידי ברגהיים, כדי שיוכל להחליט על מכירתן בעת הצורך, אם לא ייפרעו החובות. האדמות לא נמכרו כלל, משום שהופעל ההסדר לפרעון החובות בשיעורין, וטעות בידי בלומברג ובידי האנם, הטוענים שנכסי פיין נמכרו, ראה: בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 317; האנם (לעיל, הערה 39), עמ' 62. אדרכה, במשך עשרות בשנים ניהלה האלמנה פיין מאבקים משפטיים להשבת זכויותיה על הנכסים, ותיקים שלמים בארכיון משרד החוץ עוסקים במאבקים אלה. אמנם במשך שנים רבות נעלם מסמך ההסדר של הורנבי, ולכן הוטל ספק בזכויותיה של גבי פיין. אולם משנתגלה המסמך, חידשה את מאבקה ביתר שאת, אך בהצלחה חלקית בלבד. אחת התוצאות מאי-הבהירות המשפטית היתה שכנו של ברגהיים השתלט על אדמות טלביה וסביבתה, בטענה שהן בבעלותו, ואף על כך התנהל מאבק ממושך.

ברם, עם שובו ללונדון וצאתו לגמלאות לא היה ביכולתו של פין לעמוד בהתחייבות זו, והוא תבע ממשד החוץ ליטול עליו את פרעון החובות, שלדבריו נבעו מגרעון הקונסוליה. באפריל 1864 הודיע משרד החוץ לפין כי יפרע את החובות. אולם לאחר ימים אחדים חזר בו משרד החוץ מהצעתו הנדיבה. בעקבות זאת חיברה גב' פין ב־15 באפריל 1864 את המסמך הנודע, שנועד לעורר את דעת הקהל וללחוץ על הממשלה, והוא, כמובן, חד־צדדי. המסמך הופנה אל ידיד המשפחה המיסיונר ריישארט.¹²⁹ משרד החוץ הציע לבסוף לפרוס את החובות למשך 15 שנים. תחילה התנגד פין להצעה זו, אך לאחר משא־ומתן ממושך נאלץ לקבלה.¹³⁰

פרשת ההדחה – נפילתו של פין

פין לא רק 'זכה' לנויפות ואזהרות מ־4 שרי חוץ, אלא היה גם הקונסול היחיד, שבגין מעשיו שוגרו שלוש פעמים חוקרים לירושלים, כדי לבדוק את פעולותיו ולהסיק מסקנות. החוקר הראשון, נאפייר,¹³¹ שהגיע לירושלים במארס 1855, נצטווה לחקור את ההאשמות שהוגשו על־ידי ממשלת ארצות־הברית נגד פין.¹³² ההאשמות היו תמורות, ומעמדו של פין היה בסכנה. למזלו של פין נטה החוקר לסיים את פרשת ארטס בפשרה, וזאת בסיוע הקונסול האמריקני בכיירות, הנרי ווד (Wood). בדין־וחשבון הסופי על חקירתו ניכר שנאפייר נטה חסד לפין, ואולי לא עמד די הצורך על חומרת התנהגותו היהירה, שבמידה רבה היא שליכתה את אש המחלוקת וגרמה לסכסוכים הקשים.¹³³ הוא מצא שלפין יחסים טובים עם הפאשא, הפטריארכים והסגל הקונסולרי, וכן עם הבישוף ואנשי המיסיון, קביעה זו היתה מוגזמת ביותר, ולא תאמה את העובדות. אולם נאפייר הוסיף שאין בדעתו לטעון שפין הוא ללא־דופי, וכי הטענות נגדו

129 המסמך פורסם על־ידי שור (לעיל, הערה 26), עמ' 73-90. J.C. Reichardt פעל משנת 1829 בשירות המיסיון. ניהל את המיסיון בירושלים במשך 15 חודשים לאחר מותו של ניקולאיסון, ופעל אחר כך בלונדון ובארצות שונות, ראה עליו: גידניי (לעיל, הערה 13), לפי המפתח. הפניית המסמך לריישארט נזכרת ביומנו של פין, ומסתבר כי ריישארט אף יזם את חיבורו, ראה ביומן, מחברת 31, 22-23 באפריל 1864. המסמך הודפס ב־50 עותקים והוא נושא את הכותרת 'פרטי'. השערותיו של שור על דרך סילוק החובות והתעלמות בני הזוג פין בספריהם מן החובות, אין להן על מה לסמוך. שכן ההסדר הרשמי קיים כמתואר לעיל, ו'שתיקת' בני הזוג היא אופיינית לכל הפרשיות הבלתי־נעימות, ראה: שור (שם), עמ' 71-72. כמרכ־ן מוטעות השערותיו של שור באשר לנמען התזכיר.

130 פין רצה בסילוק החובות במהירות, והתנגד לפריסתן למשך 15 שנה, 'משום שזה יהיה אכזרי לנושים וגם לעצמי, בהישארי בעל חוב למשך 15 שנה', ראה: יומנו האישי, מחברת 32, 16 באוקטובר 1864. אולם בגלל המשא־והמתן הממושך עוכבו התשלומים לנושים בשנים 1864-1865, ראה מכתבים שונים בחיק' PRO, FO 78/1875. החלטת שר החוץ קלרנדון מ־28 בפברואר 1866 הותנתה בכך שהסדר יהיה סופי, ופין לא יבוא בדרישות נוספות. פין קיבל עליו את הדין, והבטיח לראות בכך הסדר סופי. ראה: מכתב לשר החוץ מ־3 במארס 1866, PRO, FO 78/1951.

131 Francis Napier (1819-1898) היה בשנים 1854-1857 מזכיר השגרירות בקושטא. בהמשך הזמן כיהן כציר בארצות שונות. בשנת 1872 נתמנה למושל הודו וזכה למעמד לורד (Lord Napier of Ettrick). היה מחשובי הדיפלומטים הבריטים.

132 אין זכר לחקירה בספרי הזכרונות של הזוג פין, ורק בדרך אגב צוין שנאפייר הגיע לירושלים 'בעניין קונסולרי מיוחד'. על הסכסוכים והחקירה ראה: ליפמן (לעיל, הערה 40), עמ' 109-114; הנ"ל (לעיל, הערה 79), עמ' 28-31; בלומברג (לעיל, הערה 7), עמ' 186, 207-210.

133 הדין־וחשבון שהוגש ב־20 באפריל 1855, מקיף 115 עמודים ו־29 נספחים, וממלא את רוב הכרך PRO, FO 78/1138.

משוללות כל יסוד. הוא סבר כי יש טעם לפגם באופיו ובהתנהגותו, וזאת בשל מזגו הסוער, העדר כושר שיפוט ותחושה בולטת לזכויות כהונתו.

פין ציפה בחרדה לתגובת שר החוץ, שכן לא ידע את תוכן הדו"ח. ב-10 בספטמבר 1855 קיבל מכתב נויפה מאת שר החוץ קלרנדון. אבן נגולה מלבו, וביומנו ציין: 'תודה לאל: הענן שעלול היה להיות מסוכן ביותר, נתפור לערפל דק. מעמסה כבדה סולקה'.¹³⁴

אחר שליחותו של נאפייר לא היו עוד חובותיו של פין בגדר סוד, אך הוא הוסיף ליטול הלוואות, בעיקר כדי להגדיל את רכושו הקרקעי. גם ביחסיו עם הזולת לא שינה את טעמו, שכן בשנים שלאחר מכן פרצו סכסוכיו עם הבישוף ועם הקונסול הפרוסי, כמתואר לעיל. אף כי נחל מפלות נחרצות בכל הפרשיות האלה, לא מיתן את התנהגותו. במשרד החוץ — שמראשית כהונתו הסתייג ממנו וראה בו אדם תמהוני, המסתבך לעתים תכופות, ולרוב באשמתו, ואינו נוהג בתבונה ביחסי אנוש, גברה מורת-הרוח ממנו. ונתחזקה הדעה שלא ירחק היום ויאלצו להעבירו מכהונתו.¹³⁵ גם תלונותיו של מונטיפיורי בעקבות סכסוכיו של פין עם ראשי היישוב חזקו את משרד החוץ בדעה זו.¹³⁶

בעת ביקורו של יורש-העצר הבריטי בירושלים, באפריל 1862, הוגשו לו, כאמור, עצומות כבדות-משקל, שכללו האשמות חמורות נגד פין ועוד יותר נגד בן חסותו פיטר משולם,¹³⁷ ובעקבות זאת שוגר בסוף יולי 1862 הקולונל א' פרייזר (Frazer) לירושלים, לשם חקירת ההאשמות.¹³⁸ הפעם לא זכה פין ליחס אוהד. אדרבה, ככל שהתקדמה חקירתו של פרייזר, גברה הסתייגותו מפין, עד שהגיעה לעוינות של ממש.¹³⁹ התפתחה ביניהם חליפת מכתבים נרגזת וחריפה, שבמהלכה דרש פרייזר להשעות את פיטר משולם מתפקידיו בקונסוליה, והאשימו בלחץ על העדים, אך פין העדיף להגיב בפיתורי משולם, שלא נתבעו כלל.¹⁴⁰

134 ראה בימנו, מחברת 19, 10 בספטמבר 1855. גם החקירה עצמה נזכרת בימנו. מכתבו של קלרנדון נכתב ב-6 באוגוסט 1855. ראה לעיל, הערה 104.

135 ב-28 באפריל 1859 איים שר החוץ במפורש בהדחתו, ראה לעיל, הערה 102. פין נפגע מאוד, 'אם אני מעלה בדעתי כל מה שעשיתי למען המיסיון היהודי, למען כנסיית-המשיח והבישופות וכן למען יחידים, במשך 18 שנה'. ראה: רישום בימנו, מחברת 24, 5 במאי 1859. יש להעיר כי לאמיתו-שלי-דבר, כיהן אז פין בירושלים רק 13 שנה.

136 ראה: חיימסון, תעודות 212 (על כל הערות השוליים), 213, 219-220.

137 ראה לעיל, בפרק על ארטס.

138 A.J. Frazer היה נציב (Commissioner) לסוריה. תחילה לא ידע פין כלל על מטרת בואו, ורק כעבור 5 ימים הודיע לו פרייזר ('להפתעתי', כדברי פין) כי נשלח לחקור את מעשיו של פיטר משולם כלפי האוכלוסייה הכפרית, על-סמך תלונות שהוגשו לנסיך מוויילס. פרייזר לא גילה לו שהוטל עליו לחקור אף את התנהגות הקונסול עצמו, ורק בעקיפין נתברר הדבר לפין. ראה: יומן פין, מחברת 27, 28 ביולי 1862. ראה גם: D.C.M. Platt, *The Cinderella Service: British Consuls since 1825*, London 1971, p. 161; PRO, FO 78/4782; שור (לעיל, הערה 26), עמ' 82-84.

139 גם על חקירה זו עוברים בני הזוג פין בשתיקה בספרי זכרונותיהם. אולם החקירה לא נעמה להם כלל. פרייזר האשים את פיטר משולם בהפחדת העדים, ופין טען כי רוזן עומד מאחורי החקירה ומסייע לפרייזר, ראה: רישום בימנו, מחברת 27, 13 באוגוסט 1862. במרירות רבה כתב פין בימנו: 'זו זכות נהדרת לחיות בארץ זו, אך אנו משלמים מחיר כבד בעדה. הקנאה וכפיית-הטובה מסביבנו גוברות משנה לשנה ומתישות את בריאותנו וחינו'. ראה: שם, 10 באוגוסט 1862.

140 חליפת המכתבים כלולה בתיק PRO, FO 78/4782. פין פיטר את משולם ב-19 באוגוסט 1862, ופרייזר המופתע הדגיש כי ביקש רק להשעותו. בדו"ח לשר החוץ לורד ראטל מ-10 בספטמבר 1862 הדגיש פרייזר כי הגיע למסקנה שההאשמות נגד משולם מבוססות, וכי פין חרג מסמכויותיו והתנהגותו ראויה לגינוי. גרסתה של גב' פין להשתלשלות האירועים ראה: שור (לעיל, הערה 26), עמ' 80-85.

תוך כדי החקירה פשטו שמועות כי פין יועבר בקרוב לדרדנלים, ובעטיין נתערער מעמדו ללא תקנה. עם קבלת הדו"ח הקשה של פרייזר החליט משרד החוץ סופית על העברת פין מכהונתו.¹⁴¹ פין נתבשר שאכן הומלץ למנותו לקונסול בדרדנלים, במשכורת שנתית של 600 ליש"ט. במצוקתו השיב פין שהוא נכון לקבל את המינוי, אך לדעתו זו ירידה בדרגה. הוא הסביר שירושלים היא קונסוליה פוליטית, ואילו זו בדרדנלים – קונסוליה מסחרית, ולו אין מושג בענייני מסחר. כמרוכז ציין שאם תופחת משכורתו ב-100 ליש"ט, ישפיע הדבר גם על הפנסיה שלו. אין מנוס, לדבריו, מן המסקנה 'שהעברתי לדרדנלים היא הורדה בדרגה ובשכר כאחד'.¹⁴² טענותיו לא זכו לכל תשובה, וב-29 בדצמבר 1862 נתפרסמה הודעה רשמית על מינויו של מור לקונסול בירושלים בתנאי השכר של פין.¹⁴³

פין נאלץ להשלים עם ההדחה, וביקש תחילה הקצבה לצורך מימון ההעברה וכן אישור לחופשה באנגליה לפני צאתו למקום החדש, שכן לא נטל חופשה במשך 17 שנים. אמנם אושרה לו החופשה, אך פין נאלץ להודיע למשרד החוץ שעליו לוותר עליה, משום שידר אינה משגת לממנה. לכן החליט לצאת הישר לתפקידו החדש בדרדנלים.¹⁴⁴ בינתיים נשלחו גם עצומות שונות ללונדון בשבחו של פין ובבקשה לבטל את הגזרה, אך לשווא.¹⁴⁵ ב-3 במארס 1863 הגיע מור לירושלים, וכעבור שבוע נכנס לתפקידו. פין חדל להיות קונסול בירושלים.

ברם, פין לא הזדרז לעזוב את ירושלים, מה גם שנושיו תבעו את פרעון החובות. מצב זה גרם למבוכה רבה, והכביד מאוד על הקונסול החדש, שיחסו אל פין היה אדיב אך צונן. 3 ימים לאחר

141 במכתבו לפין מן ה-23 באוקטובר 1862 נוף בו שר החוץ קשות בשל התערבותו היתרה בסכסוכים ובתככים מקומיים. בשל כך נאלץ הוא לקבוע, לדבריו, 'שמכחינת השירות הציבורי רצוי שבהודמנות הראשונה תועבר למישרה אחרת', ראה: PRO, FO 78/4782. מאלף רישום פנימי של מאריי (J. Murray) הממונה על השירות הקונסולרי במשרד החוץ, מן ה-13 ביוני 1863. מאריי קובע כי 'כל שר חוץ סבר שיש להדיח את פין, ראוי השתדלתי לבצע חילופין, כדי להקל עליו, אבל לא יכולתי לשכנע אף אחד, שמקום כהונתו היה שווה ערך לירושלים, ללכת לשם. הדבר היחיד הנראה לי הוא להיאחז במישרה הפנויה הראשונה, כדי להעביר את פין אליה, ולהציב בירושלים אדם נכון ובעל כושר שיפוט. אם תתפנה המישרה בדרדנלים, אפשר לשלוח את פין לשם ואת נואל מור לירושלים'. ראה: PRO, FO 78/1952. מסתבר, אפוא, כי השמועה על העברת פין לדרדנלים, על-פי ידיעה בעיתון בקושטא מן ה-8 בספטמבר 1862, הייתה על מה לסמוך. ראה גם הערות מאריי וראסל בשולי מכתבו של מונטיפיורי מן ה-20 ביוני 1862, חיימסון, ב, עמ' 304.

142 ראה מכתב משרד החוץ מן ה-20 בנובמבר 1862 וחשובת פין מן ה-29 בנובמבר, PRO, FO 78/1692. ב-7 בנובמבר 1862 כתב פין ביומנו: 'מופלא, כמה העיר מלאה ציפיות בנושא; ממתנינים מדואר לדואר [from post] 'to post] ובענייני כספים הדבר פוגע בנו מאוד, ולא פחות במגעים הרשמיים עם השלטון המקומי', ראה: שם, מחברת 27. ב-29 בנובמבר באותה שנה ציין פין כי הקונסול הצרפתי יעץ לו 'לקבל את המישרה המוצעת', ולאחר זמן לתבוע את החזרתו לירושלים בתואר של קונסול כללי, ראה: שם. כנראה, טיפח פין עוד תקוות שווא או השלה את עצמו. בטעות ציין פלאט (לעיל, הערה 138), כי פין הועבר לטרבזונד (בחוף הים השחור).

143 Noel Temple Moore (1833-1903), היה בנו של ניבן מור, קונסול בביירות משנת 1835 וקונסול כללי בשנים 1852-1862. נואל מור היה צעיר נמרץ, שבשירותו בתפקיד זוטר בביירות זכה לשבחים רבים. הוא ליווה כמה אורחים חשובים בסויריהם בארץ-ישראל, ובייחוד בלט כמלווה ומתורגמן של יורש-העצר אדוארד בביקורו בארץ. אין ספק שמפמלייתו של יורש-העצר יצאה ההמלצה למנות את מור הצעיר לקונסול בירושלים. מור כיהן במישרה זו במשך 28 שנים, תקופת-כהונה הארוכה ביותר של קונסול בריטי בירושלים.

144 מכתבי פין לראסל מן ה-10 בינואר וה-21 במארס 1863, PRO, FO 78/1775.

145 בקשות מטעם היישוב היהודי ראה: חיימסון, א, תעודות 225-226. גם האתיופים ביקשו להשאירו בכהונתו, ראה: PRO, FO 78/1775. ראה עוד: פין (לעיל, הערה 6), עמ' 243. חיימסון עבר בשתיקה על פרשת ההדחה, ורק הזכיר אותה במבוא, בציין כי תלונות היהודים באמצעות מונטיפיורי היו גורם נוסף להחלטת ההעברה, ראה: שם, א, עמ' 38. גם שור סבור כי תלונות אלה הביאו להדחתו, ראה: שור (לעיל, הערה 26), עמ' 651. אולם על ההדחה הוחלט רק כמחצית השנה לאחר מכן.

Done in Jerusalem
This 26th day of June 1863

(Signed) James Finn

Approved and settled by me this 6th day of July
1863 - (Signed) Edmund Hornby
Judge

Consented to by majority in number & value of
Creditors (Signed) C. H.

Signed by us in token of our consent to the
within terms, by which we agree to be bound
(Signed) Melville P. Berghem
(Signed) M. Tannous

I hereby certify and attest that the foregoing is a true
and correct copy of the original existing in the
Archives of this Consular Office, delivered to Mr. James
Finn at his request.

British Consulate for Palestine
Jerusalem July 14th 1863

Northampton Moore
Consul

James Finn with Creditors
26. June - 1863

העמוד האחרון של
ההסכם להסדרת פרעון
חובותיו של פין

בואו של מור נרצח פיטר משולם. הרצח של בן טיפוחיו זעזע את פין, והוא רצה להשתתף בחקירת הרצח.¹⁴⁶ נוכחות שני הקונסולים בעיר יצרה מצב מביך והביאה להחרפת היחסים ביניהם, וכדרכו פתח פין בחליפת מכתבים נרגזת ובוטה עם מור. בינתיים פנו הנושים גם לקונסול החדש וביקשו את התערבותו להסדר החובות. מור ביקש ממשרד החוץ לשגר איש מוסמך לחקר החובות ולהסדרם.¹⁴⁷ בעקבות בקשה זו נתמנה השופט הורנבי לחוקר, כמתואר לעיל. ב-22 במאי 1863 יצאה משפחת פין ליפו בדרכה לדרדנלים, אך ב-1 ביוני 1863 הגיע הורנבי ליפו והורה לפין לשוב עימו לירושלים, כדי לסייע בידו בחקירותיו. פין נענה ברצון, ושב לירושלים. נתמזל מזלו, והורנבי התייחס אליו באהדה גלויה, ואילו לנושים בשאט-נפש.

הורנבי הצליח, כאמור לעיל, להגיע להסדר עם הנושים, וב-23 ביולי 1863 שיגר לשר החוץ דין-וחשבון מקיף על ממצאיו.¹⁴⁸ בניגוד למשפט הקשה שחרץ פריזר על פין, התייחס הורנבי אליו בסלחנות מרובה. כבר בראשית הדו"ח קבע:

אינני מזכה את מר פין מכל אשמה. סבורני כי דרך פייסנית יותר, שיפוט יתר בהפעלת סמכותו ובביצוע הכללי של חובותיו ודרך מקילה יותר בבחינת החסרונות, החולשות וההתנהגות של אחרים, היו מאפשרות לו לרכוש ידידים במקום אויבים, וללא ספק היו הופכות את מעמדה של הקונסוליה למכובדת יותר.

הורנבי לא גילה אהדה למיסיון, ובסכמו את הסכסוך בינו לבין הקונסול הצדיק למעשה את פין. אשר לגובאט, בדו"ח הודגשו הקשרים בינו לבין הקונסול הפרוסי. אך הורנבי סבר כי גם בסכסוך עם גובאט והמיסיון שגה פין בהתנהגותו, ואף לרעייתו היה חלק נכבד בהתפתחות העניינים. אולם בניגוד לציד הנפשות של המיסיון, שאפה גב' פין, לדעת הורנבי, לא לנצר יהודים אלא להיטיב את מצבם הכלכלי והחברתי, ועל כך הוציאה סכומי עתק, שרוששו את בעלה. השופט חלק שבחים לגב' פין, ותיאר אותה כבעלת השכלה, אמיצה ונמרצת ביותר ובעלת אופי חזק. ברמו קל התייחס הורנבי גם ליריבות שבינה לבין אשת הבישוף.

דברים כדרכונות כתב הורנבי על הנושים, שרובם ככולם היו יהודים או מומרים. לדעתו, הם ניצלו לרעה את מצבו של פין, וגרמו להכבדת עול החובות, עד הגיעו לעברי פיי-פחת. הורנבי העלה את האפשרות שמא מוטב היה להכריז על פין כפושט-רגל ולא לשלם כלל את החובות, ובכך ללמד את הקהילה היהודית לקח מר, ובייחוד את אלה ש'שתבעו את ליטרת הבשר שלהם וסחרו בקשייו'. אולם כדי למנוע בושט-פנים ופגיעה חמורה ביוקרת הקונסוליה, החליט להגיע להסדר עם הנושים, ואילצם לוותר על חלק ניכר מתביעותיהם ולחתום על ההסכם המצורף.¹⁴⁹

146 אופייני למצב המביך שמלבד הדו"ח של מור על הרצח מצא גם פין לנכון לדרוש לשר החוץ על הרצח ועל החשודים במעשה. לדיווחו מן ה-8 במארס 1863, ראה: PRO, FO 78/1952.

147 במכתבו אל משרד החוץ מן ה-2 באפריל 1863 התלונן מור על התנהגות פין וגילה כי הזהירו אותו מראש לבל ייכנס לתפקידו לפני סידור ענייניו של פין ויציאתו של הלה מירושלים. מור ציין כי התנהגותו של פין היא בעייתית ואין לדעת מתי יעזוב. ראה: PRO, FO 78/1775. ב-30 באפריל 1863 רשם פין ביומנו: 'הייתי רוצה מאוד להישאר בארץ ולחיות כאן, ראה: שם, מחברת 28.

148 הדו"ח כולל 16 עמודים ונמצא בתיק PRO, FO 78/1951, שכל כולו מוקדש לענייני פין ולחובותיו.

149 לפי מקורות אחרים לא שלח הורנבי העתק של הסדר החובות למשרד החוץ, ולכן נוצר בלבול ממושך בדבר זכויות הבעלות על הנכסים, שלפי ההסכם רק הופקדו בידי הנאמנים, ברגהיים ומור. אולם נראה לי שלא היה חסר העתק של ההסכם, שכן המקור היה בארכיון הקונסוליה בירושלים ואפשר היה להעתיקו בנקל, אלא נעלמו

בבדיקת החובות נתברר לו 'שלא היה מעשה מרמה או מעשה פלילי בהתנהגותו של פיין, אף שהיה הרבה לגנות ולהצטער'.

כאשר לפעולות הקונסול ציין השופט שאין מקום להאשימו בהתנהגות בלתי-הולמת. ברם, אין ספק כי גילה העדר כושר שיפוט והחלטה, ואף התערב בעניינים שחרגו ממעמדו כקונסול. בסיכום הדגיש הורנבי כי התרשם שבקהילת הנתינים ובני החסות הכריזים רואים בהעברת פיין מעשה צודק. אך גם להבא ידרוש מעמדו של הקונסול סגולות מיוחדות, ונראה לו כי מור ניהן בהן. אף כי הדו"ח נכתב כבר לאחר העברתו של פיין, הרי המסמך מאלף ביותר, משום שהשופט היטיב לתאר את השתלשלות העניינים שהביאו לנפילתו של פיין. ייתכן שסלחנותו של הורנבי כלפי פיין גם נבעה מעצם ההכרה, כי נענש פיין ואין מקום להחמיר עימו עוד יותר.¹⁵⁰

כשלושה שבועות לפני חיבור הדו"ח, בעת שהותו של פיין בירושלים, הגיע אליו מכתב מן הקונסול קאלאנדר (Calander) ברודוס, שנתמנה לקונסול בארזרום (Erzerum). קאלאנדר הציע לפיין להתחלף עימו, משום שהוא העדיף לקבל את המישרה בדרדנלים. לאחר התייעצות עם השופט הורנבי ואחרים החליטו פיין ורעייתו לקבל את הצעת החילופין, שבעצם ביטלה את ההורדה בדרגת השכר, משום שהקונסוליה בארזרום נחשבה לקונסוליה פוליטית, והמשכורת בה הייתה כבירושלים — 700 ליש"ט. אך עקב מצב בריאותו הרעוע החליט לצאת קודם לכן לחופשה באנגליה, ולעבור משם למקום כהונתו החדש.¹⁵¹ ב-14 ביולי 1863 עזבה משפחת פיין את ירושלים בשנייה, וכעבור 3 ימים הפליגו באונייה אוסטרית לצרפת, והגיעו ב-12 באוגוסט 1863 ללונדון. תמה תקופת כהונתו של פיין בירושלים. הוא נאלץ לעזוב שלא בטובתו, כאשר עולמו חרב עליו. בדאבון נפש נפרד מן הארץ האהובה עליו, לאחר שהתמוטט מבחינה כספית, העטה חרפה על עצמו מבחינה פוליטית, והותש מבחינת בריאותו. מחלת לב, שקיננה בו זה שנים אחדות, הלכה ונתחזקה, והוא שב לארץ מולדתו חולה אנוש, שבור בגופו ובנפשו.

בסיכום הדברים ניתן לקבוע שהגורמים לנפילתו ולהדחתו נצטברו במהלך השנים. יש לראות

הקושאנים על האדמות השונות. אלה נתגלו כנראה רק במקרה בשנת 1899, וחיזקו את תביעות גב' פיין לזכויות הבעלות על האדמות.

150 לאחר חתימת מאמר זה נודמנה לידי האוטוביוגרפיה של הורנבי, שנכתבה כנראה סמוך למותו בשנת 1896, אך פורסמה רק כמעט 30 שנה לאחר מכן. המחבר הקדיש 5 עמודים לפרשת פיין. אף כי זכרונו כבר הטעה אותו בפרטים שונים, מעניינים מאוד הדברים שכתב בהקשר זה, בהיותו משוחרר מחובות תפקידו הרשמי. הורנבי תולה את הקולר לנפילתו של פיין בעיקר באישתו. בעוד פיין עצמו מוגדר כאדם הגון, אך חלש, 'הרי נתברך (או ההיפך מזה) באישה בעלת מרץ ויכולת ניכרים, בעלת אופי שתלטן, שהצליחה לסבך את בעלה בקשיים כספיים ניכרים. לגברת זו היה ייעוד, להרים את מעמדה המוסרי של היהדות כצעד מכין לניצורו של 'העם הנבחר'. אמנם היתה בעלת כשרון כספי מובהק, אולם 'לא היתה בעלת מצפון יתר על המידה בשימוש בו'. לדבריו, חילקה את אדמות ארטס לחלקות זעירות, 'כל אחת בעלת יארדים מרובעים אחדים, שמכרה במחירים גבוהים מאוד לאנשים מסוגים שונים, שהשתוקקו לפיסת אדמה בארץ הקודש, והיו מוכנים לשלם מחיר ניכר בעבורה, מבלי להתחשב עד כמה היא זעומה'. משלא הספיקו הכספים, 'היא לוותה מכל יהודי בעיר ונכנסה להתחייבויות שלא היה אפשר לקיימן'. בהמשך מתאר הורנבי את פעולותיו למען הסדר החובות והפחתתם, ומוסיף: 'הדרך היחידה להוציא את פיין הזקן מתוך ההסתבכות, שגרמה דאגת אישנו להעלאת הרמה המוסרית של היהודים, היתה לכתוב דין-וחשבון בנימה הומוריסטית במקצת'. כתוצאה מכך הועבר הקונסול לכהונה אחרת, 'ששם לא היו מתנצרים יהודים. אולם גב' פיין לא סלחה לי מעולם, ובמשך שנים השמיצה אותי, כאילו שדדתי ורוששתי אותה'. ראה: E. Hornby, *An Autobiography*, London 1929, pp. 131-135.

151 Erzerum היא עיר בעלת חשיבות אסטרטגית, השוכנת בצומת-דרכים בארמניה התורכית, לא-רחוק מן הגבול הרוסי. גובהה של העיר למעלה מ-2000 מטר מעל פני הים. פיין ציין ביומנו את לבטיו, בהתחשב במצב בריאותו הרופף, שכן בגלל הגובה הרב תנאי האקלים שם קשים ביותר. אך רצונו שלא לרדת בדרגה הכריע את הכף.

את הגורמים כמכלול אחד. המריבות העזות עם אנשי המיסיון, עם הבישוף ועם הקונסול הפרוסי ערערו את מעמדו. התנשאותו כלפי המושלים העות'מאנים וכלפי בני חסותו; התנהגותו הרודנית והתערבותו הבלתי-פוסקת בענייני הארץ והיישוב היהודי, תוך חריגה בולטת מסמכויותיו; שאיפתו לכפות את רצונו על ראשי היישוב; ומעל הכול, קלות-הדעת ברכישת נכסים ובהקמת מפעלים וחוסר-האחריות בצבירת חובות עד כדי פשיטת-רגל — כל אלה תרמו להחלטה הבלתי-נמנעת להעבירו מן הכהונה שכה התגאה בה. הסכסוך החמור האחרון עם הנהגת היישוב, שגרם להתערבותו של מונטיפיורי, היה רק העילה שהכריעה את הכף, וזירזה את ההדחה. ביום פקודה לא זכר לו היישוב את מעשיו הטובים, ומנהיגיו הצטרפו לתובעים את פיטוריו. אין ספק שהיו לפיך כוונות טובות בכל מעשיו, אולם דרכי פעולתו ואופיו הקשוח היו לו לרועץ.

אחרית דבר

אפשר היה לסיים כאן, אך מן הראוי לציין את אשר אירע לפיך באנגליה. מחמת מצב בריאותו נאלץ פעם אחר פעם לבקש להאריך את חופשתו, ואכן נעתר משרד החוץ בקלות, משום שלא התלהב כלל ממינויו של פיין לארזרום, אף כי עסקת החליפין נעשתה באישורו. בינתיים התנהל גם משא-ומתן מייגע ומביש על הדרך לכיסוי חובותיו. פיין תבע את כיסוי החובות על-ידי הממשלה בטענה שהחובות נגרמו בשל גרעון מתמיד בהוצאותיו, וכאמור לעיל, נתקבלה תביעתו, באין ברירה, רק בשנת 1866.

אולם כבר ב-19 בפברואר 1865 הציג מאריי במסמך פנימי להתנות את כיסוי החובות בפרישת פיין מן השירות, וטען כי 'הקריירה הרשמית שלו היתה משגה כה גדול, שאין להתיר לו יותר לשאת בכהונה, ועלי לתבוע במפגיע שלא יורשה ללכת לארזרום. אם לא יפרוש מרצונו, הריני מציע למזג מיד את הקונסוליות של ארזרום ודיאבקיר, דבר שיחייב לוותר על שירותו של החשוב פחות מבין שני הקונסולים'.¹⁵²

ב-5 ביולי 1865 הודיע המשרד על מיזוג הקונסוליות, ומסר לפיך כי 'כתוצאה מהסדר זה שירותך כקונסול לא יידרש יותר'. בהמשך ההודעה נתבשר פיין גם על אישור גמלה בסך של 221 ליש"ט לשנה.¹⁵³ בתגובה לכך תבע פיין פיצויים על ביטול המישרה בארזרום וסילוק כל החובות. התביעה לפיצויים נדחתה מיד, ואילו בקשר לחובות המשיך משרד החוץ להתמקח, עד שבלחץ ידידי פיין, ובראשם לורד נאפייר, הושג הסכם.¹⁵⁴

מצב בריאותו של פיין הלך והחמיר, והוא היה רתוק למיטתו תקופות ארוכות. משרד החוץ

152 התזכיר שמור בתיק PRO, FO 78/1951. אך פיין שמע ממאריי כבר ב-6 באפריל על הכוונה לבטל את הקונסוליה בארזרום, ראה: רישום ביומנו, מחברת 31.

153 ראה התזכיר, שם. ברישום ביומנו ב-6 ביולי 1865 הוסיף פיין שבעצם אינו מצטער על כך; 'העובדה המכרעת היא שנבעטתי החוצה מן הקונסוליה שלי בירושלים על-ידי זריזותו של הנסיך מוויילס, אולם ההשגחה האלוקית מיתנה את הנפילה בדרכים שונות. היו לי שתי שנות חופשה. ההורדה בדרגה והעברתי לדרדנלים תוקנה, ונתכבל הצורך בהליכה הבלתי-רצויה לארזרום'. ראה: שם, מחברת 33. במכתבו אל משרד החוץ מן ה-7 ביולי 1865 קיבל פיין עליו את הדין, ראה: PRO, FO 78/1875.

154 ראה חליפת המכתבים בתיק PRO, FO 78/1951. על-פי הסיכום שהושג הוסיפו לפיך 200 ליש"ט לשנה לשם פרעון החובות בשיעורין.

הקונסול גיימס פיין

הזהירו לבל ינקוט צעדים נוספים בענייניו ולבל ינסה עוד להפריע לקונסול בירושלים.¹⁵⁵ שנותיו האחרונות של פיין היו קשות הן מבחינת בריאותו הרופפת והן בשל געגועיו לארץ-ישראל. בתשומת-לב מרובה עקב אחר האירועים בארץ ובעיקר אחר הנעשה בירושלים, ושמח על גידולו הניכר של היישוב היהודי והתפתחותו. ב-29 באוגוסט 1872 נפטר בבדידות, בעוני ובדכאון. עד יומו האחרון זכר את ירושלים והתרפק עליה. לאחר קום מדינת ישראל זכה גיימס פיין שייקרא רחוב על-שמו בירושלים, לזכרון עד של פועלו למען העיר ויושביה.*

מוזיאון תולדות ישראל

155 ב-21 באוגוסט 1866 זומן פיין למשרד החוץ, ושם הוזהר בלשון בוטה לבל ימתח ביקורת בפומבי או ינסה לפעול נגד משרד החוץ. נאמר לו כי התוספת של 200 ליש"ט ניתנה לו על תנאי, ויכולה להתבטל בכל רגע. ראה רישום ביומנו בתאריך זה, מחברת 35. בכל זאת שקל פיין עוד בשנת 1867 להגיש תביעה נגד מור על הנזקים שנגרמו לו בארטס, משום שמור איפשר להחזיר את הנחלה למשולם, ראה ביומנו, מחברת 36, 1 באפריל 1867.

* סימטא בכרם אברהם, בין הרחובות מלכי ישראל וירמיהו – המערכת.